Raportti viranomaisyhteistyöstä lasten huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvissä kiistatilanteissa.

2003:2

KUVAILULEHTI

Julkaisija Sosiaali- ja terveysministeriö	**Julkaisun päivämäärä** 30.1.2003
Tekijät (toimielimestä: toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri) Selvityshenkilöt Matti Kaivosoja ja Maija Auvinen	**Julkaisun laji** Selvityshenkilöiden raportti **Toimeksiantaja** Sosiaali- ja terveysministeriö **Toimielimen asettamispäivä** 21.10.2002
Julkaisun nimi (myös ruotsinkielinen) Rapportti viranomaisyhteistyöstä lasten huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvissä kiistatilanteissa	
Julkaisun osat	

Tiivistelmä

Sosiaali- ja terveysministeriö asetti 21.10.2002 kaksi asiantuntijaa selvittämään pikaisesti ne olosuhteet ja taustat, jotka johtivat kuusivuotiaan pikkutytön kuolemaan Helsingissä. Selvityshenkilöiden tehtävänä oli analysoida viranomaisyhteistyötä vaikeissa lasten huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvissä kiistatilanteissa. Tavoitteena on ehkäistä vastaavia tapauksia ja parantaa viranomaisten työkäytäntöjä.

Tehtävään kutsuttiin Mikkelin käräjäoikeuden käräjätuomari Maija Auvinen ja Kokkolan perusturvajohtaja Matti Kaivosoja. Selvityksen tekijöistä Auvinen on myös perheoikeuden assistentti Helsingin yliopistossa ja Kaivosoja lastenpsykiatrian apulaisopettaja Turun yliopistossa. Selvitysmiehet perehtyivät selvitystyötä varten tapausta koskeneisiin asiakirjoihin sekä kuntien ja sairaaloiden tiedonkulkua, tietoturvaa ja kyseeseen tullutta päätöksentekoa koskevaan ohjeistukseen. He haastattelivat asiaan liittyneitä sosiaali-, terveys- ja oikeusviranomaisia ja kuulivat myös asianosaisia ja heidän asianajajiaan.

Selvityshenkilöt tekivät muun muassa seuraavia ehdotuksia niistä toimista, joilla voitaisiin ehkäistä vastaavia tapauksia ja kehittää viranomaisyhteistyötä:
- Lastensuojelulain säännöksiä tulee kehittää siten, että turvataan lapsen kasvuolojen riskejä koskevan perhekohtaisen tiedon kertyminen yhteen tiedostoon silloinkin, kun perhe asioi useissa toimipisteissä.
- Lastensuojelun asemaa tulee vahvistaa. On huolehdittava siitä, että kunnat vahvistavat lastensuojelulain 4.2 §:n mukaisesti lastensuojelun yleiset perusteet ja ohjeet, ja että ohjeista tiedotetaan terveys- ja oikeusviranomaisille. Ohjeiden sisältöä tulisi myös kehittää.
- Psykiatrista terveydenhuoltoa tulee kehittää painottamalla perhekeskeistä työskentelytapaa akuutissa (aikuis)psykiatriassa, parantamalla perhetutkimuksen ja perhekuntoutuksen saatavuutta sekä lisäämällä ammatillista valmiutta tunnistaa aikuispsykiatriassa lapseen kohdistuvan väkivallan uhka.
- Sosiaalitoimelle tulisi säätää velvollisuus antaa tarvittaessa tuomioistuimen pyynnöstä suppea selvitys lapsenhuoltolain mukaisen väliaikaismääräyksen antamista varten.
- Valvottujen tapaamisten saatavuus on turvattava. Tuomioistuimella tulisi olla mahdollisuus määrätä tapaamisoikeus toteutettavaksi valvottuna.
- Tuomioistuimilla tulisi olla oikeus käyttää huoltoriitojen valmisteluistunnoissa asiantuntijaa. Tavoitteena tulisi olla oikeudellisen ja psykologisen tiedon yhdistäminen. Tällä voitaisiin muun muassa edistää riitojen ratkaisua sopimalla.
- Alaikäisiä koskevaa oikeuspsykologista ja oikeuspsykiatrista osaamista tulee kehittää.
- Tuomioistuinten ja niiden toimialueen kuntien sosiaalitoimien välistä yhteistyötä on jäsennettävä esimerkiksi kuntien lastensuojelun yleisiä perusteita ja ohjeita hyväksikäyttäen.

Avainsanat: (asiasanat)
Lasten ja nuorten huolto, lastensuojelu, tapaamisoikeus

Muut tiedot
Korvaa ensipainoksen "Lapsen turvallisuus komplisoituneessa huoltoriidassa". Internetissä www.stm.fi.

Sarjan nimi ja numero Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2003:2		**ISSN** 1237-0606	**ISBN** 952-00-1287-7
Kokonaissivumäärä 39	**Kieli** suomi	**Hinta** 10,15 €	**Luottamuksellisuus** julkinen
Jakaja Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisumyynti, PL 536, 33101 Tampere, puh. (03) 260 8158 ja (03) 260 8535, fax (03) 260 8150, sähköposti: julkaisumyynti@stm.vn.fi		**Kustantaja** Sosiaali- ja terveysministeriö	

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare Social- och hälsovårdsministeriet	**Utgivningsdatum** 30.1.2003
Författare (uppgifter om organet: namn, ordförande, sekreterare) Utredare Matti Kaivosoja och Maija Auvinen	**Typ av publikation** Utredarnas rapport
	Uppdragsgivare Social- och hälsovårdsministeriet
	Datum för tillsättandet av organet 21.10.2002

Publikation (även den finska titeln)
Barnets trygghet i komplicerade vårdnadstvister. Specialutredning för Social- och hälsovårdsministeriet.

Publikationens delar

Referat

Social- och hälsovårdsministeriet tillsatte 21.10.2002 två sakkunniga med uppgift att snabbt utreda de omständigheter och den bakgrund som lett till en sexårig flickas död i Helsingfors. Utredarna hade till uppgift att analysera myndighetssamarbetet i svåra tvistemål gällande barnvårdnad och umgängesrätt. Målet är att förebygga motsvarande fall och förbättra myndigheternas arbetsmetoder.
För uppgiften tillkallades S:t Mickels tingsrätts tingsdomare Maija Auvinen och Karleby bastrygghetsdirektör Matti Kaivosoja. Auvinen är också familjerättsassistent vid Helsingfors Universitet och Kaivosoja biträdande lärare i barnpsykiatri vid Åbo Universitetet. Utredarna gjorde sig förtrogna med dokument gällande fallet samt kommunernas och sjukhusens informationsflöde, datasäkerhet och utfärdandet av direktiv gällande beslutsfattningen som ifrågakommit. De intervjuade de social- och hälsovårdsmyndigheter och judiciella myndigheter som hade att göra med fallet samt också parterna i frågan och deras sakförare.
Utredarna gav bland annat följande förslag till åtgärder genom vilka man kunde förhindra motsvarande fall och utveckla myndighetssamarbetet:
- Barnskyddslagens bestämmelser bör utvecklas på så sätt att man säkerställer att den familje-specifika informationen gällande riskerna i barnets uppväxtförhållanden församlas i ett register också då familjen sköter sina angelägenheter vid flera verksamhetsställen.
- Barnskyddets ställning bör stärkas. Man bör sörja för att kommunerna i enlighet med 4 § 2 mom. barnskyddslagen bekräftar de allmänna grunderna och anvisningarna för barnskyddet, och att hälsovårdsmyndigheterna och de judiciella myndigheterna informeras om anvisningarna. Anvisningarnas innehåll bör också utvecklas.
- Den psykiatriska hälso- och sjukvården bör utvecklas genom att understryka ett arbetssätt med betoning på familjen inom den akuta (vuxen)psykiatrin, genom att förbättra tillgången på familjeforskning och familjerehabilitering samt genom att öka den professionella förmågan att inom vuxenpsykiatrin identifiera hotet av våld riktat mot barnet.
- Socialbefattningen borde föreskrivas skyldigheten att vid behov på begäran av domstol ge en kortfattad utredning för givandet av en interimföreskrift i enlighet med barnskyddslagen.
- Tillgängligheten till övervakat umgänge bör tryggas. Domstolen borde ha möjlighet att förordna att övervakad umgängesrätt verkställs.
- Domstolarna borde ha rätt att använda sakkunniga vid beredningssammanträden. Målet bör vara ett sammanförande av judiciella och psykologiska uppgifter. På detta sätt kunde man bland annat främja lösning av tvistemål genom förlikning.
- Det rättspsykologiska och rättspsykiatriska kunnandet i frågan om minderåriga bör utvecklas.
- Samarbetet mellan domstolarnas och kommunernas socialbefattningar i deras verksamhetsområden bör struktureras till exempel genom att begagna sig av det kommunala barnskyddets allmänna grunder och anvisningar.

Nyckelord
Barnskydd, umgängesrätt, vårdnad av barn och unga,

Övriga uppgifter
www.stm.fi

Seriens namn och nummer Social- och hälsovårdsministeriets promemorior 2003:8		**ISSN** 1237-0606	**ISBN** 952-00-1287-7
Sidoantal 39	**Språk** finska	**Pris** 10,15 €	**Sekretessgrad** offentlig

Distribution Social- och hälsovårdsministeriets publikationsförsäljning PB 536, 33101 Tammerfors, tfn (03) 260 8158 och (03) 260 8535, fax (03) 260 8150, e-post: julkaisumyynti@stm.vn.fi	**Förlag** Social- och hälsovårdsministeriet

DOCUMENTATION PAGE

Publisher Ministry of Social Affairs and Health, Finland	**Date** 30 January 2003
Authors Investigators Matti Kaivosoja and Maija Auvinen	**Type of publication** Report **Commissioned by** Ministry of Social Affairs and Health **Date of appointing the organ** 21 October 2002
Title of publication The security of the child in complicated custody disputes. Special report for the Ministry of Social Affairs and Health.	
Parts of publication	

Summary

On October 21, 2002 the Ministry of Social Affairs and Health appointed two experts to quickly establish the circumstances and background factors that resulted in the death of a six-year-old girl in Helsinki. The task of the administrators was to analyse the cooperation between authorities in difficult disputes concerning child welfare and visitation rights. The aim is to prevent similar cases and improve the work methods of the authorities.

The administrators appointed for the task were Judge Maija Auvinen of the Court of Mikkeli and Director of Basic Security Matti Kaivosoja of the city of Kokkola. Judge Auvinen is also a legal assistant in family law at Helsinki University and Kaivosoja associate teacher of child psychiatry at the University of Turku. The administrators aquainted themselves with documents concerning the case and with the flow of information of the municipalities and hospitals, data security and the giving of directives with regard to the decision-making in question. They interviewed the social welfare and health care and judicial authorities involved in the case as well as the parties involved and their attorneys.

The administrators proposed among others the following measures to prevent similar cases and to develop the cooperation between authorities:
- The provisions of the Child Welfare Act should be developed in a way that ensures that family-specific information concerning the risks related to the circumstances in which the child will grow up is compiled in one register also where the family uses several different service providors.
- The position of child welfare must be strengthened. It is necessary to ensure that, in accordance with paragraph 4.2 of the Child Welfare Act, the municipalities confirm the general grounds and guidelines for child welfare and that the health care and judicial authorities are informed of the guidelines. The guidelines should also be developed.
- Psychiatric health care and treatment should also be developed by underlining a work practice that emphasises family in acute (adult) psychiatry, by improving the availability of family research and family rehabilitation and by increasing the professional ability within adult psychiatry to recognise the threat of violence aimed at the child.
- Social services should if necessary be required to, by request of the court, provide a concise report for the giving of a temporary provision in accordance with the Child Welfare Act.
- The possibility of supervised visitation should be secured. The court should be able to order the implementation of supervised visitation rights.
- The courts should be authorised to use experts during preparatory sessions. The aim should be a consolidation of judicial and psychological information. In this way it would be possible to promote the settlement of diputes through arbitration.
- Know-how in forensic psychiatry and psychology with regard to minors should be developed.
- Cooperation between the courts and municipal social services in their jurisdiction should be structured for example by making use of the general grounds and guidelines of municipal child welfare.

Key words
Custody and visitation rights, child welfare

Other information
www.stm.fi

Title and number of series Working Group Memorandums of the Ministry of Social Affairs and Health 2003:2		**ISSN** 1237-0606	**ISBN** 952-00-1287-7
Number of pages 39	**Language** Finnish	**Price** €10.15	**Publicity** Public
Distributor/Orders Ministry of Social Affairs and Health, Publications sale, P.O.B. 536, FIN-33101 Tampere, Finland, tel. +358 3 260 8158 and +358 3 260 8535, fax 358 3 260 8150, e-mail julkaisumyynti@stm.vn.fi		**Financier** Ministry of Social Affairs and Health	

Lapsen turvallisuus komplisoituneessa huoltoriidassa

Erityisselvitys sosiaali- ja terveysministeriölle

30.01.2003

Maija Auvinen, OTK, käräjätuomari

Matti Kaivosoja, LT, lastenpsykiatrian erikoislääkäri

SISÄLLYS

1. JOHDANTO 11

2. HUOLTORIITOJEN MÄÄRÄSTÄ, PIIRTEISTÄ JA KÄSITTELYSTÄ 12

3. HUOLTORIITOJEN PSYKODYNAMIIKASTA 14

4. SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLON TEHTÄVISTÄ EROKRIISEISSÄ 16

5. LAPSIIN KOHDISTUVASTA VÄKIVALLASTA 18

6. LAPSEN TURVALLISUUDEN EDISTÄMISEEN LIITTYVÄT ONGELMAT 21

7. MALMIN-OULUN TAPAUKSEN ARVIOINTI 22

8. VÄLIAIKAISRATKAISUT 23

9. VALVOTUT TAPAAMISET 26

10. VAIHTOEHTOINEN RIIDANRATKAISU TUOMIOISTUIMESSA 30

11. SELVITYSHENKILÖIDEN EHDOTUKSET 33

Kirjallisuusviitteet ja luettua kirjallisuutta 35

1. JOHDANTO

Sosiaali- ja terveysministeriö asetti 21.10.2002 kaksi asiantuntijaa selvittämään pikaisesti ne olosuhteet ja taustat, jotka johtivat kuusivuotiaan pikkutytön kuolemaan Helsingissä. Selvityshenkilöiden tehtävänä on analysoida viranomaisyhteistyötä vaikeissa lasten huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyvissä kiistatilanteissa. Tavoitteena on ehkäistä vastaavia tapauksia ja parantaa viranomaisten työkäytäntöjä.

Tehtävään kutsuttiin Mikkelin käräjäoikeuden käräjätuomari Maija Auvinen ja Kokkolan perusturvajohtaja Matti Kaivosoja. Selvityksen tekijöistä Auvinen on myös perheoikeuden assistentti Helsingin yliopistossa ja Kaivosoja lastenpsykiatrian apulaisopettaja Turun yliopistossa.

Taustana selvitystyölle oli sosiaali- ja terveysministeriön mukaan, että vuosien varrella on ollut muitakin lapsen surmaamiseen johtaneita tapauksia, joiden taustalla on vaikea avioero, vanhempien mielenterveysongelmat sekä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevat kiistat. Toisena taustatekijänä oli, että sosiaali- ja terveysministeriö päätti vuoden 2002 syksyllä menettelytavoista, joilla hallinnonalan poikkeuksellisen vakavia tilanteita selvitetään. Nämä selvitykset ovat suppeita ja ne tehdään nopeasti. Selvitystyöstä vastaavat riippumattomat asiantuntijat, jotka eivät ole osallisina tapahtumaketjussa tai normien laadinnassa.

Selvityshenkilöille varattiin mahdollisuus keskustella sosiaali- ja terveysministeriön sekä oikeusministeriön johdon kanssa huolto- ja tapaamiskysymyksistä selvitystyön aikana. Lisäksi saimme apua ongelmakentän hahmottamisessa tulosaluejohtaja Sirpa Taskiselta Stakesista.

Selvitystyötä varten saimme sosiaali- ja terveysministeriön kautta tapausta koskevat sosiaali- ja terveydenhuollon asiakirjat Helsingin ja Oulun kaupungeilta ja näiden käyttämiltä sairaaloilta. Haastattelimme kummassakin kaupungissa asiaan liittyneitä sosiaali-, terveys- ja oikeusviranomaisia. Tapasimme sekä työntekijöitä että heidän esimiehiään. Myös asianosaisia ja heidän asianajajiaan kuultiin selvitystyön aikana.

Perehdyimme tarpeelliseksi katsomassamme laajuudessa asianomaisten kuntien ja sairaaloiden ohjeistukseen tiedon välittämisestä toisille viranomaisille mahdollisessa lastensuojelutilanteessa, tietoturvaa koskeviin ohjeisiin sekä kyseeseen tullutta päätöksentekoa koskeviin sääntöihin ja ohjeisiin. Huoltoriitoihin liittyviä lasten turvallisuuden uhkatekijöitä olemme kartoittaneet lisäksi suppeasti kirjallisuudesta.

Selvitystyön tavoitteena on toimeksiantajan mukaan lähinnä onnettomuustutkintaan rinnastuva asiantuntijatiedon tuottaminen tapahtuneesta. Tässä selvityksessä ongelmana on kuitenkin muuhun onnettomuustutkintaan verrattuna, että tapahtumat ja niihin liittyvä viranomaistoiminta koskevat asianosaisten yksityisyyttä, eikä sitä sen vuoksi voida selvityksessä kuvata paljastamatta salassa pidettäviä asioita. Poikkeuksen tässä suhteessa muodostavat vain käräjäoikeuden päätös, joka on julkinen, sekä sosiaali- ja terveys-

ministeriön jo julkisuuteen antamat tiedot. Olemme päätyneet rajaamaan yksittäistä tapausta koskevat tiedot näihin kahteen lähteeseen. Muilta osin voimme esittää vain yleisluontoisen kuvauksen (ks. luku 7) ja oman arviomme viranomaistoiminnasta sekä suositukset viranomaistoiminnan kehittämisestä.

Kehittämisehdotukset olemme laatineet tutkittavana olevien tapaustietojen, meille kuulemisissa esitettyjen ongelmien ja ammatillisen tiedon perusteella. Siten ehdotuksista ei voi käänteisesti päätellä yksittäistapaukseen liittyviä salassa pidettäviä asioita. Teemme ehdotukset niistä toimista, joilla voitaisiin ehkäistä vastaavia tapauksia ja kehittää viranomaisyhteistyötä. Ne koskevat koulutusta, viranomaistoiminnan yhteistyötä ja paikallista ohjeistusta sekä lainsäädäntöä. Selvityksen suppeudesta johtuu, että ehdotukset ovat alustavia ja vaativat jatkovalmistelua oikeusministeriössä ja sosiaali- ja terveysministeriössä.

2. HUOLTORIITOJEN MÄÄRÄSTÄ, PIIRTEISTÄ JA KÄSITTELYSTÄ

Eroavilla avio- ja avopareilla on tarve saada ratkaisu alaikäisten lastensa oikeudellisesta asemasta. Lasten huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevien riitojen (jatkossa huoltoriita, ellei erittelyyn ole aihetta) määristä ei ole saatavissa tilastotietoja, koska suuri osa jutuista diarioituu avioero-nimikkeen alle. Useissa eri lähteissä on kuitenkin päädytty siihen, että vain noin 5 prosenttia vanhemmista saattaa huoltokysymykset tuomioistuimen ratkaistavaksi. Muut vanhemmat saavat aikaan sopimuksen.

Tuomioistuin on velvollinen avioeroratkaisun yhteydessä selvittämään, että lapsen oikeudellinen asema on järjestetty joko sosiaalilautakunnan vahvistamin sopimuksin tai että se järjestetään tuomioistuinratkaisulla. Sopimusvallan rajat on sitovasti säännelty lapsenhuoltolaissa. Sopimuksen on oltava lapsen edun mukainen, jotta se voi tulla sosiaalilautakunnan vahvistamaksi. Vahvistetut sopimukset ja ratkaisut ovat muutettavissa. Osa riidoista muodostuu kroonisiksi. Tuomioistuimen puoleen käännytään lukuisia kertoja aina uudelleen. Patologisoituneissa konflikteissa riitely voi jatkua aina siihen asti, kun lapsi tulee täysi-ikäiseksi. Oikeusjärjestelmä ei aseta tälle rajoitteita.

Erillisinä riita-asioina käsiteltyjen huoltoriitojen määrä on ollut viimeisimpien vuosien aikana selvässä kasvussa. Kun vuonna 1994 noita juttuja käsiteltiin 868, käsiteltiin niitä vuonna 1999 jo 1 457 kappaletta ja vuonna 2001 peräti 1 579 kappaletta. Näissä luvuissa eivät ole mukana avioerojen yhteydessä käsiteltävät huoltokysymykset Niitä käsitellään vuositasolla tuomioistuimissa noin 4 000, mutta vain osa niistä on riitaisia. (Litmala 2001 ja 2002). Osa riitaisina tuomioistuimiin tulevista huoltokysymyksistä ratkeaa sovinnollisesti viimeistään valmisteluistunnossa.

Tuomioistuinten sosiaalitoimelta pyytämien olosuhdeselvitysten lukumäärä kuvaa parhaiten vaikeasti ratkaistavien huoltoriitojen osuutta. Olosuhdeselvityksiä on pyydetty

vuosittain enenevästi. Vuonna 1994 niitä annettiin 775, vuonna 1999 peräti 984 ja vuonna 2001 niiden lukumäärä oli 887. (Litmala 2002) Empiirisen tutkimusaineiston mukaan noin kolmanneksessa tapauksia sosiaalitoimi pyysi lisäksi perheneuvolan lausunnon.

Huoltoriitaa käyvät vanhemmat eivät muodosta yhtenäistä ryhmää. Aikaisemmilta vuosikymmeniltä tutut avioeron vanhat syyllisyysperusteet ovat säilyttäneet asemansa erodraamassa ja siirtyneet monissa tapauksissa huoltoriidan katalysaattoriksi. Huoltoriitojen empiirinen tutkimusaineisto osoittaa, että vanhempien uudet seurustelu- ja parisuhteet, väkivalta yleensä ja parisuhdeväkivalta erityisesti, vakavat päihdeongelmat, psyyken sairaudet ja ongelmat sekä moniulotteiset erimielisyydet ja jyrkät uskonnolliset, etniset ja kulttuuriset erimielisyydet ovat tyypillisiä taustasyitä ja ongelmaryhmiä tuomioistuimeen päätyvissä huoltoriidoissa. Kaikkia todellisia syitä ja ongelmia ei välttämättä julkisteta riitaa käsitteleville auttaja- ja ratkaisijatahoille.

Huoltoriitojen taustalla on tosiasiassa parisuhteen emotionaalinen, sosiaalinen, oikeudellinen ja taloudellinen prosessointi. Vanhempien välinen tunnesuhde siirtyneenä lasta koskevaan oikeussuhteeseen koskettaa ihmiselämän perussuhteita. Vaikka parisuhde päättyy, vanhemmuus ei pääty. Tuomioistuinkäsittelyllä ja siinä annettavalla ratkaisulla on poikkeuksellisen suuri inhimillinen merkitys. Tuomioistuinprosessi ei kuitenkaan tarjoa parasta mahdollista valmiutta tunnistaa ja käsitellä kaikkia riitaelementtejä. Oikeudenkäynti saattaa lisätä konfliktia, mutta menettelyllä on myös mahdollisuus edistää vanhempien rakentavaa yhteistyötä.

Käsittely käräjäoikeudessa alkaa kirjallisella valmisteluvaiheella, jossa pyydetään toiselta vanhemmalta vastausta vireillepanijavanhemman vaatimuksiin. Lähes poikkeuksetta vanhempien asiaa hoitaa oikeudenkäynnissä asianajaja tai muu lakimiesavustaja. Yleensä parin kuukauden sisällä vireillepanosta tuomioistuimessa järjestetään istuntokäsittely (suullinen valmistelu), johon vanhemmat kutsutaan henkilökohtaisesti. Tuomarin johdolla selvitetään oikeudenkäyntiä koskevien säännösten mukaan, mistä riidassa on kysymys. Tässä vaiheessa tulevat käsiteltäväksi myös vaatimukset väliaikaismääräyksistä, joita selostetaan omassa luvussaan. Osa riidoista ratkeaa jo valmisteluistunnossa aikaansaatavin sopimuksin.

Useimmiten käräjäoikeus pyytää valmisteluistunnossa sosiaalitoimelta olosuhdeselvityksen eroperheen tilanteesta (HTL 16 §). Jos tuomioistuin ei katso selvityksen hankkimista tarpeelliseksi, pidetään yleensä samalla kertaa välitön pääkäsittely, jossa otetaan vastaan jutun todistelu. Niissä tapauksissa, joissa lapsen edun selvittäminen ei edellytä olosuhdeselvitystä, ratkaisu saadaan melko pian. Jos sen sijaan selvitystä pyydetään, sen saaminen kestää empiirisen aineiston mukaan keskimäärin 5 – 6 kuukautta. Harvinaisia eivät ole tilanteet, joissa selvitys ja siihen liittyvä perheneuvolan lausunto saadaan vasta 1 – 1,5 vuoden kuluttua. Niin sanotussa kaksikuntatilanteessa selvitystyötä hidastavia tekijöitä on enemmän kuin vanhempien ja lasten asuessa samalla paikkakunnalla. Selvityksen saapumisen jälkeen pääkäsittelyssä otetaan vastaan todistelu eli kirjalliset todisteet ja henkilötodistelu, johon kuuluu myös vanhempien kuuleminen. Sosiaalitoimen selvitys on osa todistelua. Tuomioistuin tekee ratkaisun jutussa esitetyn todistelun perusteella.

3. HUOLTORIITOJEN PSYKODYNAMIIKASTA

Huoltoriidassa on kysymys monimutkaisesta ja prosessin aikana yleensä muuntuvasta vuorovaikutussuhteiden kokonaisuudesta. Vuorovaikutuksen alueet, jotka aktivoituvat prosessissa voivat liittyä valtaan ja avuttomuuteen, huolenpitoon ja itsenäistymiseen, läheisyyteen ja seksuaalisuuteen sekä syyllisyyteen ja omanarvontuntoon. Prosessille on ominaista osapuolten toisistaan poikkeavat käsitykset.

Ne myönteiset ominaisuudet toisessa, jotka aikanaan parivalinnassa näyttäytyivät vetovoimaisina ja omaa persoonaa täydentävinä ja rikastuttavina, näyttävät huoltoriidassa käänteisen puolensa. Ennen eropäätöstä puolisot harkitsevat yleensä eroa sekä omalta että lastensa kannalta. Tilanteeseen liittyy kuitenkin paitsi harkintaa, myös tunteita ja niihin liittyvää ristiriitaa, ambivalenssia. On tavallista, että henkilö tekee päätöksen eroamisesta mielessään useaan kertaan.

Eron vireillepano ratkaisee usein ambivalenssia toiminnan kannalta, eroava henkilö alkaa toimia eron toteutumiseksi. Kuitenkin osa vireille pannuista eroista raukeaa ja osa eronneistakin pareista päätyy vielä yhteen. Tämä kuvaa hyvin sitä, että eroamiseen liittyvä päätöksenteko ei ole mitä tahansa aikuisten rationaalista päätöksentekoa, vaikka oikeuskäytännössä lähdetäänkin siitä, että eroava henkilö on sekä oikeutetta että kykenevä itsenäiseen harkintaan sekä omasta edustaan että huoltajana valvomaan lastensa parasta.

Vanhempien suhde lapseen saattaa kriisiytyä eron aikana. Yleensä eroavat pyrkivät pitämään lapset erillään konflikteista. Tutkimusten mukaan eroavat vanhemmat kuitenkin yliarvioivat sitä, missä määrin tämä onnistuu. Lapset voivat kokea joutuvansa liittoutumaan toisen vanhemman kanssa, kokea arkisen huolenpidon laiminlyöntiä, vaatimuksia tasapuolisuudesta tai jopa syyttelyä.

Erot voivat johtua tai ainakin vauhdittua perheväkivallasta. Myös niissä parisuhteissa, joissa aiemmin ei ole ollut väkivaltaa, voi juuri erokriisin aikana ilmetä väkivallalla uhkaamista tai väkivaltaa. Väkivallan uhan käsittelyn kannalta on hankalaa, että perheen sisäisestä tilanteesta voi olla ulkopuolisilla hyvin vähän tietoa. Osa väkivallan uhreista on salannut perheväkivallan mahdollisimman pitkään ja osa pelkää vielä huoltoriidan aikanakin väkivallan toistumista. Huoltoriidan käsittelyssä on hankala tunnistaa näitä tilanteita niistä, joissa väkivallan uhkaa tietoisesti tai tiedostamattomasti liioitellaan. Erittäin vaikeissa ja pitkittyneissä huoltoriidoissa on mahdollista käyttää pelkoa ja väkivallan uhkaa myös prosessitaktisena aseena. Oikeuden kannalta nämä tilanteet voivat myös vaikeuttaa ensin kuvattujen tunnistamista. Sosiaali- ja terveydenhuollossa on paremmat valmiudet ymmärtää niin sanottuja high conflict -tilanteita. Toisaalta ymmärtäminen ei välttämättä yksin auta konfliktin ratkaisemisessa.

Vanhemman psyykkisen tasapainon kannalta ero saattaa merkitä hyvin eritasoisia ongelmia. Persoonallisuudeltaan ulospäin suuntautuneelle, ammatillisesti ja taloudellisesti vahvoilla olevalle ero puolisosta on vähemmän uhkaava kuin henkilölle, jolle puoliso

on voinut olla merkittävä tuki sosiaalisiin kontakteihin, taloudelliseen toimeentuloon tai peräti työnantaja esimerkiksi perheyrityksessä. Myös tosiasialliset yhteydet muuhun sukuun sekä kulttuuriset tekijät vaikuttavat siihen, miten suuri uhka ero on henkilölle. Varsinaisten psyykkisten häiriöiden lisäksi on tavallista, että avioero aiheuttaa oireita, joita kutsutaan sopeutumishäiriöksi. Mikäli ero merkitsee henkilölle edellä kuvatusta syystä äärimmäistä turvallisuuden menetystä, voi se laukaista myös äkillisen stressireaktion.

Sopeutumishäiriöllä tarkoitetaan yleensä lyhyinä ahdistus-, masennus- tai käyttäytymisoireina ilmeneviä tiloja, jotka syntyvät merkittävän elämänmuutoksen tai rasitustekijän jälkeen (Lönnqvist ym. 2001). Sopeutumishäiriöt ovat varsinkin perusterveydenhuollossa ja psykiatrisessa avohoidossa yleisiä. Niiden diagnostiikka perustuu pääosin muiden häiriöiden poissulkemiseen, toisin sanoen sen varmistamiseen, ettei henkilöllä ole muuta häiriötä, josta oireet johtuisivat. Sopeutumishäiriön oireet ovat moninaisia ja etenkin nuorilla henkilöillä ne saattavat saada myös käytösnormeja rikkovat ulottuvuudet (iänmukaisten sosiaalisten normien ja sääntöjen ja muiden oikeuksien rikkominen). Sopeutumishäiriöt ovat luonteeltaan lieviä, niistä toivutaan yleensä viikkojen tai kuukausien kuluessa. Toisaalta sopeutumishäiriöt saattavat myös kehittyä vakavammiksi tiloiksi ja varsinkin nuorilla sopeutumishäiriöön liittyy kohonnut itsemurhan riski (Lönnqvist ym. 2001).

Äkillisellä stressireaktiolla tarkoitetaan ohimenevää mutta varsin vaikea-asteista häiriötä, joka syntyy reaktiona poikkeuksellisen voimakkaaseen stressiin. Se saattaa laueta eron yhteydessä, jos eron aiheuttama menetyksen kokemus on laaja-alainen ja henkilön turvallisuutta uhkaava. Tähän tilaan saattaa liittyä sopeutumishäiriötä olennaisesti heikompi psyykkisen toiminnan kyky, turtumuksen tunne, mahdollisesti tunne todellisuuden tajun menettämisestä sekä yliaktiivisuuden ja lamaannuksen vaiheita. Tällainen stressitila ei itsessään ole luonteeltaan psykoottinen tila, mutta äkillinen järkytys voi laukaista myös psykoottisen reaktion.

Avioero voi paitsi johtaa stressireaktioihin, myös joskus vähentää niitä, jos henkilö vapautuu vaikeasta tai uhkaavasta tilanteesta. Kuitenkaan hyötymistä ei voida pitää yksiselitteisenä, vaan esimerkiksi fyysisen väkivallan tai mustasukkaisen vartioinnin alta vapautumiseen voi liittyä myös samoja psyykkisiä reaktioita kuin vapautuneilla panttivangeilla.

Avioero voi vaikeuttaa psyykkistä tasapainoa myös siten, että aiempi psyykkinen häiriö vaikeutuu. Suhde puolisoon on voinut auttaa henkilön suhteuttamaan kokemaansa ulkopuolista arvostelua, itsetunnon loukkauksia, mielialan vaihteluita tai itsehillinnän vaikeuksia. Tavallisimmin tämä näkyy avioeron jälkeen lisääntyneenä haitallisena alkoholin käyttönä, uhkapelaamisena tai itsetuhoisuutena.

Erityisen vaikean alueen muodostavat ne tilanteet, joissa suhde lapseen on vanhemman psyykkisen tasapainon kannalta erityisen tärkeä. Tilanne on altis eskaloituvalle konfliktille, mikäli toinen puolisoista näkee lapsen tärkeyden toiselle nimenomaan sairaalloisena piirteenä ja pyrkii siten vähentämään lapsen ja vanhemman sidosta, minkä toinen taas kokee hyvinvointiaan ja elämän tarkoitustaan uhkaavana.

Edellä jo todettiin, että eroon ja huoltoriitaan liittyy toisinaan parisuhdeväkivaltaa tai uhkaa siitä. Etenkin vanhemman mielenterveys- tai päihdeongelman yhteydessä nousee esiin myös uhka lapsiin kohdistuvasta väkivallasta. Väkivallan uhan esille nostaminen tuo esille myös kysymyksen lasten turvallisuudesta. Vanhempien erotessa perheen ystävät, omaiset ja auttajatahot kohtaavat painetta valita kumman puolelle asettua. Kannanotto saattaa koskea myös kysymystä väkivallan uhasta.

Sosiaali- ja terveydenhuollon ja tuomioistuimen näkökulmat väkivallan ja sen uhan kohtaamisesta poikkeavat toisistaan. Tuomioistuimessa ovat keskeisiä näyttökysymykset sekä oikeudenmukaisuuden ja tasapuolisuuden vaatimus (ks. luvut 8 ja 9). Sosiaali- ja terveydenhuollon tehtävänä on omalta osaltaan estää väkivaltaa ja tukea mahdollisen alistamisen kohteena olevan henkilön autonomian palautumista. Sosiaali- ja terveydenhuollon ammattikirjallisuudessa on esitetty, että paitsi puuttuminen tilanteeseen, myös puuttumatta jättäminen on interventio. Siten sosiaali- ja terveydenhuolto ei omassa auttamistyössään voi olla täysin neutraali. Tällöin on asiaa arvioitava kunkin asiakkaana olevan kannalta hänen oikeuksiensa ja autonomiansa edistämisen näkökulmasta. Erodynamiikan kannalta auttamistyöllä on lisäksi oma jännitteensä yksilökohtaisen autonomian edistämisen ja tilanteen perhekeskeisen ymmärtämisen välillä.

4. SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLON TEHTÄVISTÄ EROKRIISEISSÄ

Lapsen huollon ja kasvatuksen ensisijainen vastuu on huoltajilla. Tämä pätee myös avioeron kaikkiin vaiheisiin. Mikäli lapsen huollossa on sellaisia puutteita, että lapsen kehitys tai turvallisuus vaarantuu, noudatettavaksi tulee sosiaaliviranomaisen puuttumisvastuu ja menettelytavat, jotka on määritelty lastensuojelulaissa. Lastensuojelulain mukaan ensisijaista on lapsen kasvuolojen turvaaminen yleisillä keinoilla ja soveltuvilla palveluilla. Vasta viimesijaisena keinona on huostaanoton käyttäminen ja lapsen sijoittaminen perheen ulkopuolelle. Lastensuojelulain perusteella sosiaalitoimella on toimintavelvollisuus, mikäli puutteet huollossa uhkaavat lapsen kehitystä.

Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen järjestäminen on kuntien vastuulla. Kunnan tulee järjestää palvelut tarpeelliseksi katsottavassa laajuudessa. Järjestämisvastuu on säädetty sosiaalihuoltolaissa, kansanterveyslaissa ja erikoissairaanhoitolaissa. Vain osaan palveluista yksittäisellä asiakkaalla on niin sanottu subjektiivinen oikeus. Muilta osin on kysymys yleisestä järjestämisvastuusta sekä asiakkaan oikeuksista siten kuin niistä on säädetty sosiaalihuollon asiakaslaissa ja laissa potilaan asemasta ja oikeuksista.

Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen järjestämisessä kunnille on jätetty laaja harkintavalta. Palveluja koskevat lait määrittelevät löyhästi palvelujen järjestämisen rakennetta. Siten palvelujen hallintorakenne ja toimintatavatkin voivat vaihdella kuntien välillä. Sitovuudessa on eroja eri palvelujen välillä. Päivähoitolaki antaa tarkempia ohjeita toi-

mintarakenteesta ja henkilöstömääristä. Lasten ja nuorten psykiatrisissa palveluissa annetaan taas laintasoisesti rajoituksia odotusajoista, mutta ei säädetä miten palvelut järjestetään. Lastenneuvoloiden toiminta taas on pitkän toimintakulttuurinsa vuoksi edelleen varsin samankaltaista maan eri osissa.

Lasten, nuorten ja perheiden psykososiaalisiin ongelmiin liittyvät palvelut ovat olleet varsin suuressa murroksessa 1990-luvulla. Suurimmin muuttunut palvelumuoto on perheneuvoloiden toiminta. Se on osassa maata integroitu perussosiaalityöhön, osassa liitetty perusterveydenhuoltoon, kun taas Helsingissä se toimii erillisenä ja vastaa myös lastenpsykiatrisista avopalveluista. Siten muuttaessaan toiselle paikkakunnalle asiakas ei voi tietää saako hän samat palvelut saman nimisestä yksiköstä uudella paikkakunnalla. Suurten kaupunkien kohdalla toiminta on lisäksi järjestetty erilaisilla aluemalleilla, jolloin osa peruspalveluista on alueellistettu, osa keskitetty ja osa erikoistuneemmista on järjestetty kuntien yhteistyönä.

Lapsenhuollon oikeudellisessa järjestämisessä sosiaalitoimella (lautakunnalla) on useita rooleja. Lautakunnan tulee vahvistaa vanhempien välinen sopimus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ottaen huomioon lapsen edun ja omat toivomukset. Lautakunta voi panna hakemuksella vireille lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian tuomioistuimessa. Kolmanneksi sillä on velvollisuus antaa asiantuntevaa apua tuomioistuimelle, eli tuomioistuin voi hankkia selvityksen lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa lautakunnalta. Käsittelevä tuomioistuin määräytyy lapsen kotipaikan mukaan. Tuomioistuimen on pyydettävä selvitys sekä siitä kunnasta, jossa lapsella on kotipaikka, että siitä, missä vanhempi, huoltaja tai huoltajaksi esitetty asuu tai vakinaisesti oleskelee. Vielä lautakunnalla on tuomioistuimesta riippuvainen rooli lapsen huollosta tai tapaamisoikeudesta annetun päätöksen täytäntöönpanosovittelussa.

Käytännössä työssä edellä kuvattuja rooleja ei voi täysin erottaa toisistaan. Sosiaalipalveluissa annetaan tietoa ja asiantuntija-apua asiakkaille ennen huoltoa koskevan prosessin käynnistymistä, voidaan neuvotella mahdollisesta vanhempien välisestä sopimuksesta ja sitten antaa lausunto tuomioistuimelle. Kuitenkin lautakunnan eri rooleja on erotettu siten, että selvityksen tuomioistuimelle lautakunta saa antaa vain pyynnöstä ja että selvitystä tehdessään lautakunnan on tehtävä selvitys yhteistyössä niiden kuntien kanssa, joissa huoltajalla tai huoltajaksi esitetyllä on asuinpaikka.

Sosiaalihuoltolain mukaisesti sosiaalilautakunnan johtosääntö määrää kuka käyttää lautakunnan puhevaltaa, eli antaa tuomioistuimelle lausunnon. Vaikka selvitys pyydetään lautakunnalta, käytännössä tehtävä on kunnissa delegoitu viranhaltijoille. Sosiaalitoimessa selvityksestä vastaa pääsääntöisesti kaksi sosiaalityöntekijää, mutta vaikeutuneissa tapauksissa on yleistä pyytää lausuntoa perheneuvolasta. Vaikka varsinaista lausuntoa ei pyydettäisi, voi sosiaalityöntekijä pyytää työparia tai konsultaatiota itselleen perheneuvolasta.

Suurissa kaupungeissa, kuten Helsinki ja Oulu, osa sosiaalityöstä on erikoistunutta ja osa alueellista perustyötä. Siten huoltoa ja lastensuojelua koskevaa tietoa voi kertyä eri toimipisteisiin. Tämä voi koskea paitsi perheneuvoloiden ja perussosiaalityön välistä erillistä asiakastiedostoa, myös muiden erikoistuneiden työmuotojen, päivystyksen, tur-

vakotitoiminnan sekä perussosiaalityön välisen tiedonkulun ongelmia. Mikäli tuomioistuimelle annettavien selvitysten teko on keskitetty, kuten Helsingissä, on vielä varmistettava, että selvityksissä on käytettävissä em. eri työmuotojen kautta mahdollisesti saatu olennainen tieto.

Lapsenhuoltolain perusteella terveydenhuollolla ei ole itsenäistä roolia lapsen huoltoa koskevissa asioissa. Sen asiantuntemusta voidaan kuitenkin käyttää joko niin, että sosiaalihuollon asiakaslain nojalla pyydetään sosiaalilautakunnan selvitystä varten tietoja tai erikseen asiantuntija-apua selvitystä varten (SHAL 17 § ja 18 §). Lapsenhuoltolain sijasta terveydenhuollolle tulee lastensuojelulain kautta oma-aloitteinen toimintavelvollisuus ilmoitusvelvollisuuden muodossa. Lastensuojeluilmoitus on tehtävä silloin, kun lapsi on perhe- tai yksilökohtaisen lastensuojelun tarpeessa (LSL 40 §).

Lastensuojelulaki ei kuitenkaan ole tarkoitettu vain ohjaamaan muita viranomaisia tekemään ilmoituksia. Lastensuojelulain ensimmäisen luvun mukaan kunnan on huolehdittava siitä, että lastensuojelu järjestetään sisällöltään ja laajuudeltaan sellaiseksi, kuin kunnassa esiintyvä tarve edellyttää. Sosiaalilautakunta hyväksyy yleiset perusteet ja ohjeet lautakunnan alaisen lastensuojelun järjestämiseksi ja kehittämiseksi (LSL 4 §).

Terveydenhuollon rooli ei rajoitu lastensuojelussa ilmoitusvelvollisuuteen. Lastensuojelulain toisen luvun mukaisesti sosiaalilautakunnan ja muiden viranomaisten on kehitettävä lasten kasvuoloja ja tuettava kasvatusta. Erityisesti on otettava huomioon asiakastason työtä koskeva säännös ”Kun aikuiselle annetaan sosiaali- ja terveydenhuollon, kuten päihdehuolto- ja mielenterveyspalveluja, on otettava huomioon myös hänen huollossaan olevan lapsen hoidon ja tuen tarve” (LSL 7§ 3).

Tuomioistuimella ei voi olla käsitystä siitä, onko päätösvalta huoltajuutta koskevissa lausuntoasioissa keskitetty. Periaatteessa on mahdollista, että huollon ratkaisemisen kannalta olennaista tietoa on jossakin sosiaalityön erityisyksikössä, muuta sitä ei ole käytettävissä annettaessa huoltoa koskevaa lausuntoa.

Tuomioistuin osoittaa aina pyynnön sosiaalilautakunnalle, mutta tuomioistuimella ei ole välttämättä tosiasiallista tietoa siitä, onko sosiaalitoimen eri yksiköiden ja toimipisteiden tiedostoihin kertynyt ratkaisuun vaikuttava tieto ollut käytettävissä selvitystä laadittaessa.

5. LAPSIIN KOHDISTUVASTA VÄKIVALLASTA

Lapsen surmaamista on tavattu lähes kaikissa kulttuureissa. Etenkin pienen vauvan surmaaminen on useissa kulttuureissa ollut hyväksyttyä ja sille on ollut olosuhteisiin nähden siinä kulttuurissa ymmärrettävänä pidetyt syynsä. Tavallisimmat syyt ovat olleet vaikeudet saada ravinto ja muut elämän välttämättömyydet riittämään kaikille syntyville lapsille. Muita syitä ovat olleet syntyneen lapsen vammaisuus tai epävarmuus synty-

neen lapsen isyydestä. Myös insestinen syntyperä on voinut olla syynä (Daly ja Wilson 1988).

Kanadassa tutkittiin vuosina 1974 – 1983 tehdyt selvitetyt alaikäisen surmat. 367 tapauksessa lapsen biologinen vanhempi oli surmannut tai osallistunut lapsen surmaamiseen. Lähes puolet uhreista oli alle vuoden ikäisiä. Äitejä, jotka surmasivat yli vuoden ikäisen lapsen oli 95. Heistä joka kuudes teki myös itsemurhan. Viisitoista äitiä surmasi useamman kuin yhden lapsistaan, heistä joka kolmas teki myös itsemurhan, kun taas alle vuoden ikäisen lapsen surmanneilla äideillä itsemurha oli harvinainen (alle 3 %). Tutkijat arvioivat, että psykologisessa mielessä surmanneet äidit olivat eri tilanteessa kuin vanhemman lapsen surmanneet. Vauvan surmaaminen liittyi selviytymisongelmiin, joiden keskellä äiti kuitenkin halusi elää, kun taas vanhemman lapsen surmaaminen liittyi usein tilanteeseen, jossa äiti halusi säästää lapsensa omalta kohtaloltaan – ja oman itsemurhansa seurauksilta (Daly ja Wilson 1988). Samassa aineistossa 35 % lapsen surmanneista äideistä oli poliisitilastoinnin mukaan mielenterveydeltään häiriintynyt (mentally ill or retarded), kun taas yli vuoden ikäisen lapsen surmanneista 58 %.

Alle 1-vuotiaan lapsen surmanneista isistä 10 % ja yli vuoden ikäisen surmanneista 43 % teki itsemurhan. Miehillä itsemurha oli tavallisempi alaikäisen kuin aikuisen lapsen surmaamisen jälkeen, kun taas äideillä täysi-ikäisensä lapsen surmaamiseen liittyi aina itsemurha. Merkittävin ero miesten ja naisten tekemissä surmissa tässä kanadalaisessa tutkimuksessa oli, että vain miehet surmasivat sekä puolison että lapsia, kun taas naisen tekemään lapsen surmaan ei yhdessäkään tapauksessa liittynyt puolison surmaamista (Daly ja Wilson 1988).

Edellä olevasta voi päätellä, että vastasyntyneen surmaaminen poikkeaa monella tavoin vanhemman lapsen surmaamisesta. Toisaalta voidaan myös erotella vastasyntyneen surmaamisessa erilaisia ryhmiä, kuten yksin asuvat äidit, rikollisen taustan omaavat äidit tai psykoottiset äidit. Suomalaisen lapsensurmia koskevan pro gradu -tutkimuksen mukaan kaikki vastasyntyneen toivotun lapsensa surmanneet äidit olivat mielentilatutkimusaineiston perusteella psykoottisia. Tutkimus erotteli lapsen surman kolmeen ryhmään, joista ensimmäistä kuvaa lapsen saamisen toive, lapsen aktiivinen surmaaminen, syyllisyydentunteet ja myöhemmät suisidaaliset ajatukset. Toista ryhmää kuvaavat taloudelliset vaikeudet, muutto vanhempien luota, työttömyys, aiemmat abortit, aiemmin syntyneiden lasten huostaanotot, rikokset ja alkoholi. Kolmatta ryhmää kuvaavat mm. epäkypsyys, heikko suhde lapsen isään, aiempienkin raskauksien salaaminen (Collander 2002).

Nykyisin osataan valtakunnallisen itsemurhaprojektin jälkeen aiempaa paremmin tunnistaa itsemurhavaara. Sen sijaan väkivallan vaaran tunnistamisen, itsemurhavaaraan liittyvän väkivallan vaaran sekä naisten tekemän väkivallan uhan kohdalla on tunnistamisessa kehitettävää (Eronen, Markku, Vanhan Vaasan sairaala, henkilökoht. tiedonanto).

Suomessa tehdään vuosittain noin 140 murhaa, tappoa tai surmaa, näiden lisäksi noin 30 kuolemaan johtanutta pahoinpitelyä sekä keskimäärin yksi lapsensurma vuodessa

(Kivivuori ja Aromaa). Tahallisen väkivallan seurauksena kuolleiden lasten määrä on vähentynyt viimeisen 50 vuoden aikana.

Mikäli otetaan huomioon ikäluokkien pieneneminen ja suhteutetaan väkivallan seurauksena kuolleiden määrä ikäryhmän 100 000 henkeä kohti, ovat alle 1-vuotiaiden kuolemat vähentyneet 1950-luvulta lähtien noin 30 – 40 % joka vuosikymmenellä edellisen tasosta ja siten 1950-luvun tasosta (16,8) alle kuudesosaan 1990-luvulla (2,6). Vastaava riski 1 – 4-vuotiailla putosi 1950-luvun tasosta (1,3) jo 1960-luvulla nykyiselle tasolle (0,8). Seuraavan ikäryhmän (5 – 9-vuotiaat) riski oli 1950-luvulla 0,9 ja on pudonnut siitä alle puoleen (0,4). 10 – 14-vuotiaiden riski oli pienimmillään 1970-luvulla ja on siitä noussut lähes 1950-luvun tasolle (Kivivuori ja Aromaa). Näissä luvuissa (samoin kuin alla olevassa taulukossa) on kuitenkin mukana myös perheen ulkopuolisten aiheuttama väkivalta.

Surmattujen alaikäisten määrät absoluuttisina lukuina

ikäryhmä	1950-luku	1990-luku
alle 1-vuotiaat	149	16
1 – 4-vuotiaat	48	19
5 – 9-vuotiaat	42	12
10 – 14-vuotiaat	25	18

(Lähde: Kivivuori, Janne, Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, henkilökoht. tiedonanto)

Toisessa uudessa tutkimuksessa on eriteltynä väkivallan seurauksena kuolleet uhrin ja tekijän välisen suhteen mukaan (Hurtta 2002). Vuosina 1995 – 2001 kuoli perheenjäsenen surmaamana 12 alle vuoden ikäistä lasta, heistä yhdeksän äidin surmaamana, kolme isän surmaamana. Kaikkiaan 36 alle 15-vuotiasta kuoli tutkittuna aikana lähisuhdeväkivallan seurauksena. Vauvojen osuus oli kolmannes alle 15-vuotiaista uhreista. Isä surmasi tyttärensä 12 tapauksessa ja poikansa 14 tapauksessa. Äiti surmasi 8 tapauksessa tyttärensä ja 6 tapauksessa poikansa. Kun näistä vähennetään alle 1-vuotiaat, jää vanhemman surmaamien 1 – 14-vuotiaiden määräksi 28 lasta, mikä on seitsemän vuoden jaksolla keskimäärin neljä lasta vuodessa.

Lähisuhdeväkivaltakuolemiin liittyy varsin usein tekijä itsemurha. Hurtan aineistossa joka viides perheenjäsenen surmannut oli tehnyt itsemurhan. Kivivuoren (1999) mukaan kaikista henkirikoksen tehneistä joka kahdeskymmenes surmasi itsensä teon jälkeen. Hurtan tutkimus ei selvitä lapsensa surmanneiden itsemurhien määrää erikseen, mutta määrä lienee korkea.

6. LAPSEN TURVALLISUUDEN EDISTÄMISEEN LIITTYVÄT ONGELMAT

Lapsen turvallisuuden edistämiseen perheen ongelmien yhteydessä liittyy keskeisesti jännite perheen yksityisyyden kunnioittamisen ja lapsen edun turvaamisen välillä. Oikeus perhe-elämän suojaan on ihmisoikeus, joka tarkoittaa, että perheen yksityisyyteen puututaan pienintä mahdollista interventiota käyttäen (Euroopan ihmisoikeussopimus art. 8.1). Toisaalta myös ihmisoikeussopimukset pitävät välttämättömänä puuttumista lapsen edun turvaamiseksi määrätyissä tilanteissa (EIS art. 8.2).

Sosiaalitoimen interventioita perhe-elämään voidaan tarkastella jakamalla ne tuen ja kontrollin ulottuvuuden mukaan. Terveydenhuollossa nähdäänkin usein tehtäväksi perheiden tukeminen, kun taas kontrolli katsotaan sosiaalitoimen tehtäväksi. Tällöin lastensuojeluilmoituksen kynnyksenä pidetään kontrollitoimien tarvetta. Tämä ei täysin vastaa lastensuojelulain 40 §:n saati sitten 7 §:n tarkoitusta. Tällöin lastensuojelun avohuollon tukitoimet jäävät terveydenhuollon kautta tietoon tulleen lastensuojelutapauksen kohdalla käyttämättä. Voi myös tapahtua, että niitä ryhdytään käyttämään vasta, kun olisi tarpeen tehdä huostaanotto, mutta siltä puuttuu yksi välttämätön peruste, kun avohuollon tukitoimia ei ole yritetty soveltaa.

Tilanteet, joissa kontrollitoimet – kuten esimerkiksi valvotut tapaamiset tai tapaamisoikeuden rajoittaminen – ovat tarpeellisia, ovat luonteeltaan herkkiä eskaloitumaan, toisin sanoen kontrollitoimien ehdottaminenkin saattaa kiristää tilannetta niin, että viranomaisten on vaikea peräytyä ehdotuksestaan ja kontrollitoimen aloittamisen jälkeen paluu valvomattomaan tilanteeseen vie aikaa.

Viime vuosina on tuen ja kontrollin vaihtoehtoisuuden sijasta tuotu esiin tuen ja kontrollin yhdistämisen välttämättömyys. Työmuodot, joissa perhettä ei lasten turvallisuuden vuoksi eroteta toisistaan, ovat kuitenkin vaativia. Ne vaativat sekä uudenlaista työkulttuuria, koulutusta että huomattavasti henkilöresursseja.

Vanhempien mielenterveysongelmat ja päihdeongelmat ovat lasten turvallisuuden kannalta keskeisiä. Tilanne on kummankin ongelmaryhmän kannalta muuttunut. Mielenterveys- ja päihdeongelmat ovat entistä useammin kytköksissä keskenään (ns. kaksoisdiagnoositapaukset).

Mielenterveyspalvelut jakautuvat sosiaali- ja terveydenhuollon perus- ja erityspalveluihin. Lisäksi mielenterveyspalvelut sisältävät usein monenlaista sektoroitumista. Mielenterveyspalvelut on esisijaisesti järjestettävä avopalveluina. Käytännössä tämä lain velvoite on toteutunut niin voimakkaasti, että tilanne on esimerkiksi lastensuojelulain säätämisen jälkeen olennaisesti muuttunut.

Lastensuojelulain 7 § 3 lainvalmistelussa ei kiinnitetty lainsoveltajan huomiota tilanteiseen, joissa päihdehuolto- tai mielenterveyspalveluja saava henkilö on avohoidossa. Huomio kiinnitettiin laitoshoidossa olevan henkilön huollettavien lasten hoidon ja tuen

tarpeeseen. Lakia säädettäessä psykiatrisessa sairaalahoidossa oli samalla kertaa yli 20 000 potilasta. Nykyisin sairaaloissa on vain neljäsosa tästä potilasmäärästä. On selvää, että myös huoltajana toimivien aikuispotilaiden aiempi sairaalahoito on pääosin korvautunut avohoidolla. Myös sairaalahoitoa tarvitsevien osalta hoitoajat ovat oleelliseesti lyhentyneet. Käytännössä tämä tarkoittaa vain akuutin kriisin hoitamista sairaalassa ja esimerkiksi diagnostisen arviointivastuun jakautumista sairaalan ja avohoidon kesken.

Hoito- ja palveluketjun pilkkoutuessa siten, että henkilö saa palveluja hoidon eri vaiheissa useasta pisteestä, hänen huollossaan olevan lapsen hoidon ja tuen tarve tulee vaikeasti arvioitavaksi. Lapsen hoidon tarpeesta voidaan eri toimipisteissä nähdä vain osa, eikä kokonaiskuvaa synny. Useassa toimipisteessä voidaan arvioida, ettei lastensuojelulain ilmoitusvelvollisuuden kynnys varsinaisesti ylity, vaikka huolta lapsen kehityksen vaarantumisesta olisikin, mikäli ei ole varmuutta tarpeesta toimenpiteisiin. Lastensuojelulain ilmoitusvelvollisuudesta on lisäksi toisistaan poikkeavia tulkintoja. Lain soveltamiskäytäntöjä tutkinut Virta (1994) pitää kynnystä lähellä huostaanoton tarpeen rajaa, kun taas Mikkola ja Helminen (1994) olennaisesti alempana.

Vaikka mielenterveyden häiriöihin liittyy joskus väkivaltaisuutta ja pieni osa potilaista päätyy joskus tekemään henkirikoksen, suurin osa henkirikoksista on muiden kuin psykiatristen potilaiden tekemiä. Suurin osa psykiatrista hoitoa saaneista vanhemmista ei ole vaaraksi lapselleen. Lähisuhdeväkivalta ei selity pelkästään mielenterveys- ja päihdeongelmilla. Siten palveluiden ilmapiiriä kontrollin suuntaan kiristämällä ei voitaisi ehkäistä kaikkea väkivaltaa, ei edes kaikkea perheväkivaltaa.

7. MALMIN-OULUN TAPAUKSEN ARVIOINTI

Tutkittavana olevaa tapausta ei voida analysoida yksityiskohtaisesti paljastamatta seikkoja, jotka kuuluvat sosiaali- ja terveydenhuollossa salassa pidettäviin asioihin. Siksi tässä arvioidaan pääosin viranomaistoimintaa voimatta perustella arviointia tutkimustapauksen aineistolla.

Se kuva, joka ennen selvityksen käynnistämistä välittyi kyseisestä tapahtumasta julkisuuteen, ei vastaa tapahtunutta. Tämä koskee tutkittavana olleen asiakirja-aineiston perusteella sekä sosiaali- ja terveydenhuollon että tuomioistuimen toimintaa. Käräjäoikeuden pöytäkirjasta – joka siis ei ole salainen – käy ilmi, että valvottuja tapaamisia ei käräjäoikeudessa vaadittu. Käräjäoikeus ratkaisi asian vanhempien pyynnöstä väliaikaismääräyksin pyytäen samalla sosiaalitoimen selvitystä varsinaista huoltoriidan ratkaisun tekoa varten. Sosiaalitoimi puolestaan ei voi oma-aloitteisesti tehdä selvitystä käräjäoikeudelle ennen väliaikaismääräysten käsittelyä. Vallitseva käytäntö on, että käräjäoikeus käsittelee vaatimukset väliaikaismääräyksistä nopeasti ja nojautuen asianosaisten itsensä esittämään todisteluun.

Tekemässämme selvityksessä on voitu todeta tiedon kulkuun liittyviä heikkouksia sekä sosiaali- ja oikeusviranomaisten välillä joitakin puutteellisia tietoja toisen viranomaisen menettelytavoista. Heikkoudet liittyvät saman viranomaisen sisäiseen tiedonkulkuun, sosiaali- ja terveystoimen väliseen tiedonkulkuun sekä asiakkaan informoimiseen eri viranomaisten toimivallasta ja menettelytavoista. Arviomme on, että edellä selostetuista puutteista tai heikkouksista yksikään ei sellaisenaan ole riittänyt aiheuttamaan lapsen kuolemaan johtanutta tapahtumasarjaa.

Pääosin menettely- ja toimintatapa on ollut tavanomaista ottaen huomioon kunkin viranomaisen tutkittavasta tapauksesta käytettävissä olleet tiedot ja tosiasialliset resurssit. Tämä ei tarkoita, että kyseisessä tapauksessa olisi eri vaiheissa voitu aina antaa perheenjäsenten pyytämää tai riittävää apua. Tapahtuneen ennalta ehkäisemisen kannalta olennaista on myös se, että mielenterveyspalvelujen resurssien puutteella oli yhtymäkohtia tapahtumien kulkuun. Sosiaali- ja terveyspalvelujen parempi resursointi (saatavuus, osaaminen, kohdentuvuus ja joustavuus) olisivat antaneet useissa vaiheissa mahdollisuuksia puuttua tehokkaammin asioiden kulkuun.

Tutkittavana olevan tapauksen tiedonvälityksessä ja julkisessa arvioinnissa on huomiota kiinnitetty erityisesti kahteen seikkaan, tuomioistuimen **väliaikaismääräyksiin** ja **valvottuihin tapaamisiin**. Näiden lisäksi olemme päätyneet arvioimaan myös **vaihtoehtoisen riidanratkaisumenettelyn** käytettävyyttä tuomioistuimessa.

8. VÄLIAIKAISRATKAISUT

Erityistilanteen muodostavat tapaukset, joissa vaaditaan väliaikaisratkaisua lapsen tapaamisoikeudesta. Lapsenhuoltolain säännös väliaikaismääräyksestä on niukka. Vaikka lapsen aseman suojaaminen oikeudenkäynnin aikana on esitetty väliaikaismääräystä koskevan säännöksen (HTL 17 §) soveltamisedellytykseksi, säännös jättää sekä sisältöä että oikeudenkäyntimenettelyä koskevia kysymyksiä avoimiksi. Normi ei vastaa kysymykseen, millaisia edellytyksiä määräyksen antamiselle oikeastaan tarkoitetaan. Väliaikaismääräystä on luonnehdittu tilanteen rauhoittamiseen tähtääviksi turvaamistoimenpiteeksi, joka tähtää ennen muuta lapsen edun suojaamiseen vireillä olevan oikeudenkäynnin aikana. Oikeuskäytännössä vaatimuksia esitetään runsaasti arvioiden vaihdellessa joka toisesta joka kolmanteen huolto-, asumis- tai tapaamisriitaan. Vaatimuksia väliaikaisratkaisusta esitetään sekä ensiratkaisun että muutosratkaisun edellä. Useimmiten ne koskevat lapsen asumista, mutta myös siihen liittyvänä tai erillisenä kysymyksenä tapaamisoikeutta, joskus myös kysymystä huoltomuodosta eli yhteis- tai yksinhuoltajuudesta.

Lainvalmistelutöiden mukaan väliaikaismääräys ei saa aiheuttaa tarpeettomia muutoksia vallitsevissa oikeudellisissa ja tosiasiallisissa olosuhteissa. Yleensä määräys tulisi yhteishuoltotilanteissa rajoittaa koskemaan lapsen asumista. Määräystä annettaessa päätöksen on nojauduttava lapsenhuoltolain säännöksiin lapsen edun ja mielipiteen huomioonottamisesta ratkaisukriteereinä asumisesta ja tapaamisesta päätettäessä (HTL 9 ja 10 §). Ratkaisu-

kriteerejä puolestaan selventää säännös hyvän psyykkisen ja fyysisen huollon sekä tapaamisoikeuden turvaamisesta (HTL 1 § ja 2 §).

Väliaikaisvaatimusten käsittelyssä sovellettavista prosessiperiaatteista on kirjoitettu vähän. Prosessuaaliset menettelytavat ja väliaikaisratkaisujen antamiskynnys vaihtelevat paitsi tapauksittain myös vallitsevien käytäntöjen mukaan. Oikeudella on vaikea tehtävä tehdä väliaikaisratkaisu riittämättömän aineiston perusteella niin, että se turvaa lapsen edun tavoitteet ja vanhempien oikeusturvaodotukset tyydyttävällä tavalla. Tuomioistuimissa on erilaisia käsityksiä siitä, mitä todistelua voidaan ottaa vastaan, järjestetäänkö pääkäsittely todistajien kuulemista varten ja missä määrin tuomioistuin noudattaa virallisperiaatetta eli tuomioistuinvetoista jutun selvittämisperiaatetta. Menettelytavat, jota vaatimuksia käsiteltäessä on noudatettava, ovat jääneet yleisten lapsenhuolto- ja prosessiperiaatteiden tulkinnalla ratkaistaviksi.

Oikeuskirjallisuudessa on kuitenkin yleisesti katsottu, että puutteellisen aineiston perusteella annettava väliaikainen määräys tulee kysymykseen vain kiireellisessä tilanteessa. Kun lapsen kuitenkin on asuttava jossakin myös huolto- ja tapaamisriidan aikana, on väliaikaismääräysten antamiselle asumisesta nähty perusteita. Myös lapsen elatus on järjestettävä sinä aikana, kun vanhemmat asuvat erillään ilman ratkaisua siitä, kumpi on lähihuoltaja ja kumpi elatusvelvollinen. Kun asumisesta on riita, ei elatuksestakaan yleensä päästä sopimukseen. Sitä paitsi elatusturvan maksamisen edellytyksenä sosiaalitoimessa vaaditaan vahvistettua sopimusta tai tuomioistuinratkaisua elatusavusta. Riittävän ratkaisumateriaalin viipyminen sosiaalitoimessa lisää ymmärrettävästi paineita väliaikaismääräyksen vaatimiseen ja ratkaisun antamiseen lapsen asumisesta. Jos asumiskysymys tulee ratkaistavaksi väliaikaisesti, joudutaan useimmiten asiayhteyden vuoksi ottamaan kantaa myös tapaamiskysymykseen. Mikäli vanhemmat eivät pääse sopimukseen tapaamisoikeudesta, perusteluksi väliaikaismääräykselle esitetään yleisesti lapsen oikeus ylläpitää suhdetta muualla asuvaan vanhempaan ilman että tunneside katkeaa pitkäksi aikaa. Vanhempien riita tapaamisoikeudesta voi koskea sitä, pitääkö sellainen ylipäätään määrätä ja sitä, miten laajasti ja millaisin ehdoin se tapahtuu.

Laissa ja oikeuskirjallisuudessa ei ole esitelty, mitä väliaikaismääräyksen välttämättömällä ratkaisuaineistolla tarkoitetaan. Käytännössä oikeudenkäynti rakentuu useimmiten sen varaan, että vanhempien avustajat nimeävät tarpeelliseksi katsomansa näytön. Yleensä se tarkoittaa vanhempien henkilökohtaista kuulemista, mutta joissakin tapauksissa myös muuta henkilötodistelua ja kirjallisia todisteita. Tuomioistuimet pyrkivät täsmennyttämään tarjotun henkilötodistelun todistusteemoja ja tarpeen mukaan rajoittamaan tarjotun henkilötodistelun laajuutta. Käytännössä monissa tuomioistuimissa on päädytty siihen, että väliaikaisratkaisu annetaan kaikissa niissä tapauksissa, joissa sellaista pyydetään ja että se annetaan asianosaisten esittämän todistelun perusteella.

Käsittelyjärjestys osoittaa, että tuomioistuin ei nimenomaisesti omasta aloitteestaan ota tehtäväkseen lapsen edun selvittämistä. Huoltoriitojen ratkaisut, mukaan lukien väliaikaisratkaisut, koskevat kuitenkin nimenomaan lasta, jolla itsellään ei ole oikeudenkäynnin asianosaisasemaa. Lapsen edun valvominen on jätetty yhtäältä vanhemmille jutun asianosaisina ja toisaalta tuomioistuimelle. Väliaikaisvaatimusten käsittelyssä tuomioistuimen virallistoimintoisuus ei ole yhtä vahva kuin lopullista ratkaisua koskevassa käsittelyssä.

Tuomioistuimet kiinnittänevät vain harvoissa tapauksissa asianosaisten huomiota lisäselvitystarpeeseen ennen väliaikaismääräyksen antamista tai pyytävät omasta aloitteestaan, asianosaisia kuultuaan, sosiaalitoimelta (pika)selvitystä.

Vanhemmat kuitenkin voivat ymmärtää, että tuomioistuin huolehtii kaiken tarpeellisen näytön hankkimisesta. Myös sosiaalitoimessa saatetaan ymmärtää asia näin ja vahvistaa vanhempien kyseistä käsitystä. Kun lapsenhuoltolaki ei tarjoa väliaikaisvaatimuksia varten tarvittavan nopean selvityksen säädöstä, on viranomaiskäytäntöjä sellaisesta syntynyt vain poikkeuksellisesti. Lapsenhuoltolaki ei varsinaisesti aseta esteitä sille, että tuomioistuimet pyytäisivät sosiaalitoimelta niin sanottua pikaselvitystä ennen väliaikaisratkaisun tekemistä. Oikeuskäytännön yhdenmukaistamistarve ja sosiaalitoimelle tarkoitettu lisätehtävä edellyttävät laintasoista sääntelyä.

Väliaikaisvaatimusten käsittelemisessä kilpailevat summaaristyyppinen, täysimittainen ja niitä välittävä oikeudenkäyntimalli. Summaarisessa käsittelyssä otetaan huomioon ratkaisua vaativa kiiretilanne ja ratkaisu perustetaan väliaikaisten vaihtoehtojen hyötyhaittaanalyysiin, mukaan lukien lapselle mahdollisesti aiheutuvan vaaran arviointi. Täysimittaisessa oikeudenkäynnissä esitetään tavanomaiseen tapaan todistelua riittävän ratkaisumateriaalin saamiseksi lukuun ottamatta kuitenkaan sosiaalitoimen selvitystä sellaisissakaan tilanteissa, joissa se katsotaan tarpeelliseksi varsinaista ratkaisua varten. Lapsenhuoltolain ydinsäännösten valossa ratkaisua tehtäessä pitäisi kummassakin mallissa olla tiedossa ne keskeiset seikat, jotka vakuuttavat tuomarin siitä, ettei lapsen psyykkinen ja fyysinen turvallisuus joudu väliaikaisratkaisun vuoksi vaaraan (HTL 1 § ja 2 §). Kyse on niin sanotusta vähimmäishuollon turvaamisesta ja samalla lastensuojelutarpeen poissuljennasta. Riittäväksi ratkaisumateriaaliksi tarvitaan tietoja, joiden varassa voidaan tehdä riskianalyysi perheen historiasta esitettyjen tietojen ja tulevaisuuden todennäköisyysennusteen perusteella. Väliaikaismääräyksissä voidaan joutua turvautumaan esimerkiksi valvottuihin tapaamisiin useammin kuin kattavaan ratkaisumateriaaliin perustuvissa ratkaisuissa.

Väliaikaisvaatimusten käsittely täysimittaisessa pääkäsittelyssä siirtää kuitenkin oikeudenkäynnin painopisteen varhaiseen vaiheeseen, vaikka väliaikaisratkaisuja ei ole tarkoitettu ennakoimaan lopullista ratkaisua. Todistelun vastaanottaminen jutun alkuvaiheessa voi kärjistää vanhempien vastakkainasetelmaa jättämättä tilaa kohtuullisessa ajassa kypsyvälle sovintoratkaisulle. Mitä täydellisempi näyttö otetaan vastaan väliaikaisvaatimuksia käsiteltäessä, sitä helpommin se vanhempi, jolle ratkaisu on suopea, pyrkii käyttämään ratkaisua valttinaan. Myös selvitystyötä tekevä sosiaalitoimi saattaa tukeutua jo kertaalleen puntaroituun tuomioistuinratkaisuun. Oikeuskäytäntö osoittaa kaiken lisäksi, että lopullisella ratkaisulla, erityisesti lapsen asumisesta, on taipumus ohjautua samaan tulokseen kuin väliaikaisratkaisuilla. Lapsen mielipiteen selvittäminen ei käytännössä toteudu väliaikaisvaatimusten prosessissa lainkaan. Lopullisen ratkaisun perusteluna esitetään hyvin usein lapsen vakiintuneet olosuhteet. Samaan status quo -periaatteeseen perustuvat useimmiten väliaikaismääräyksetkin. Lapsen tosiasiallista asumista ei väliaikaismääräyksessä mielellään muuteta, elleivät painavat syyt puhu sitä vastaan.

Väliaikaisratkaisun perusteeksi tarvittava riittävä ratkaisuaineisto vaatii vähemmän tuomioistuimen oma-aloitteista virallistoimintoisuutta niissä tapauksissa, joissa kumpikin vanhemmista täyttää huoltajan tai tapaavan vanhemman sopivuusehdot kuin niissä tilan-

teissa, joissa esitetään sopivuutta merkittävästi heikentäviä tai vaarantavia tosiasioita. Tuomioistuimen ei olisi tarpeen laajentaa virallistoimintoisuutta, jos kumpikaan vanhemmista ei jutun valmisteluvaiheessa toisi esiin huoltajuutta heikentäviä tai vaarantavia seikkoja eikä sellaisten olemassaoloa olisi muutoinkaan aihetta epäillä. Noita tekijöitä puolestaan voivat olla faktatiedot sellaisesta vanhemman käyttäytymisestä tai olosuhteista, jotka aiheuttavat uhkaa tai vaaraa HTL 1 §:ssä tai 2 §:ssä tarkoitetun huollon toteutumiselle. Oikeuskäytännön esimerkkejä ovat tilanteet, joissa vanhempi on tuomittu lapseen kohdistuvasta väkivallasta tai seksuaalisesta hyväksikäytöstä taikka joissa vanhempi ei alkoholi-, huume- tai mielenterveysongelmien taikka -sairauksien vuoksi kykene tarpeellisella tavalla huolehtimaan lapsen hyvinvoinnista ja takaamaan hänen turvallisuuttaan.

Sen sijaan tuomioistuimen väliaikaisratkaisun aineistoa voitaisiin lisätä lapsenhuoltolain säännöksellä, jonka mukaan tuomioistuin voisi tarpeelliseksi katsomissaan tapauksissa varata sosiaalitoimelle tilaisuuden antaa sille lyhyessä ajassa tietoja lapsen tilannetta vaarantavista tai uhkaavista tekijöistä vanhempien luona. Säännöksen soveltamisessa jouduttaisiin kohtaamaan myös sen prosessitaktinen käyttö. Säännöksellä voitaisiin lisätä riittävän ratkaisuaineiston tarvetta. Säännös voisi vastata Ruotsin vanhempainkaaren säännöstä sosiaalitoimen antamista tiedoista (upplysningar, 6:20 FB). Säännös saattaisi vaaratilanteissa tasapainottaa tuomioistuimen vaikeaa tehtävää pitää huolta riittävän ratkaisuaineiston saatavuudesta sekä lapsenhuoltolain edellyttämien lapsen edun tavoitteiden ja vanhempien oikeusturvaodotusten tyydyttävästä täyttämisestä. Pikaselvitys ei ratkaisisi kaikkia niitä ongelmia, joita oikeuskäytännössä väliaikaisratkaisuihin liittyy. Se ei tyhjennä odotusta saada sosiaalitoimen olosuhdeselvitys nopeasti (2 – 3 kuukautta). Vaihtoehtoinen riidanratkaisu- menetelmä voisi osaltaan helpottaa toimiviin ratkaisuihin pääsemistä.

Ruotsalaisessa oikeuskirjallisuudessa on esitetty, että niin sanottu pikaselvitys voidaan pyytää vanhempien ollessa erimieliset väliaikaisratkaisun sisällöstä. Sen pyytäminen riippuu yksittäistapauksessa esille tulleista seikoista. Sosiaalitoimen ei tarvitse reagoida annetussa määräajassa (2 – 3 viikossa) lainkaan, ellei sillä vanhempien haastattelun ja tiedostojensa tai hankkimiensa tietojen perusteella ole mitään lausuttavaa. Epäselvissä tapauksissa kyseinen viivytys olisi vähämerkityksinen verrattuna siihen, että väliaikaismääräys annettaisiin puutteellisen aineiston perusteella.

Lapsenhuoltolakiin on siis tarpeen lisätä säännös, jonka perusteella tuomioistuin voi pyytää sosiaalitoimelta niin sanotun pikaselvityksen ennen väliaikaisvaatimusten ratkaisua.

9. VALVOTUT TAPAAMISET

Vanhempien sopimusvapaus ja lapsen oikeus ylläpitää yhteyttä muualla asuvaan vanhempaan kuuluvat yhteishuoltoihanteen rinnalla lapsenhuoltolain johtavien periaatteiden joukkoon. Laki ei sisällä tarkempia määräyksiä tapaamisoikeuden laajuudesta tai

sen rajoittamisesta. Mitään tavanomaista tapaamisoikeutta ei ole säädetty laissa, joskin oikeuskäytännössä on muotoutunut niin sanottuja vakiotapaamisoikeuksia. Lapsen etu ja mahdollisesti lapsen toivomukset ovat tapaamisoikeuden ratkaisukriteerejä kunkin yksittäistapauksen edellyttämällä tavalla. Tapaamisoikeus on lapsen oikeus, ei vanhemman. Tapaamisoikeus on rakennettava niin, että se toteuttaa ensisijaisesti lapsen tarpeita. Tuomioistuinratkaisua hakevien eroperheiden tilanteet eroavat toisistaan. Oman hajanaisen ryhmänsä muodostavat ne tapaukset, joissa vaaditaan tapaamisoikeuden määräämistä valvotuksi. Valvotun tapaamisen myönteisenä tarkoituksena on tarve ylläpitää tai vakiinnuttaa lapsen suhde siihen vanhempaan, jonka tapaaminen muutoin merkitsisi lapselle liiallista riskiä. On kuitenkin myös tilanteita, joissa tapaamisoikeus on lapselle aiheutuvan vaaran tai äärimmäisen rasituksen vuoksi evättävä kokonaan.

Yleisimmin valvottua tapaamista vaaditaan tilanteissa, joissa vanhemmalla on perusteltu syy pelätä lapsen fyysisen tai psyykkisen terveyden, turvallisuuden ja hyvinvoinnin olevan uhattuna tai vaarassa tapaamisoikeuden aikana. Oikeuskäytännön esimerkkejä valvontamääräyksistä ovat tapaukset, joissa vanhempi on tuomittu lapseen kohdistuvasta väkivallasta tai seksuaalisesta hyväksikäytöstä taikka joissa vanhempi ei alkoholi-, huume- tai mielenterveysongelmien taikka -sairauksien vuoksi kykene tarpeellisella tavalla huolehtimaan lapsen hyvinvoinnista ja takaamaan hänen turvallisuuttaan. Valvottuja tapaamisia on oikeuskäytännössä määrätty myös silloin, kun lapset (ja mahdollisesti vanhempikin) ovat perheen vaikean eropatologisen tilanteen vuoksi joutuneet psykiatriseen hoitoon, taikka psykiatriseen tutkimukseen ja hoitoon insestiepäilyjen kohdistuessa vanhempaan, johon sittemmin ei ole kohdistettu syytettä tai jota vastaan syyte on hylätty. Tapaamisten aloittamista ja toteuttamista rasittavat silloin vahvat psyykkiset tai toiminnalliset rajoitukset, joiden ylittäminen oikeuskäytännössä on edellyttänyt maltillisia ja ainakin alkuun valvottuja tapaamisia.

Naisiin parisuhteen aikana kohdistuneen väkivallan vaikutuksista lapsiin sekä väkivallan tai sen uhan jatkumisesta eron jälkeen on viime vuosina raportoitu yhä enenevästi. Tapaamisten valvontatarvetta on perusteltu parisuhdeväkivaltaa koskevilla uusilla tutkimustiedoilla. Tuomioistuin on aina riippuvainen muiden antamasta informaatiosta. Jutussa esitetyt vaatimukset ja vastaukset rajaavat sen harkintavaltaa. Tuomioistuimen ratkaisu perustuu vastaanotettuun näyttöön ja todennäköisyysharkintaan, joka lapsenhuoltojutuissa kohdistuu erityisesti tulevien tapahtumien arviointiin sekä tarjotun psykologisen ja käyttäytymistieteiden tutkimustiedon relevanssiin.

Valvotuille tapaamisille on nähty perusteet myös tapauksissa, joissa juuri vankilasta pitkää henkirikos- tai huumetuomiota kärsimästä vapautunut vanhempi on vaatinut vahvistettavaksi tai laajennettavaksi tapaamisoikeutta. Jos tapaamisoikeus on tällaisesta tai jostakin muusta syystä ollut pitkään toteutumatta niin että lapsi ja vanhempi tuskin tuntevat toisiaan ja tapaamista muutenkin rasittaa vahvat kielteiset tunnetekijät, valvotun tapaamistarpeen tueksi on olemassa perusteita. Joissakin yksittäistapauksissa maastavientivaara on saattanut antaa perustellun aiheen valvotuille tapaamisille. Kaksi tai useampaa syytä yhdessä voivat puoltaa valvontaa, vaikka sellaista ei yhden esitetyn syyn vuoksi olisikaan aihetta määrätä.

Valvotuilla tapaamisilla on toinenkin puolensa. Niitä koskevia vaatimuksia saatetaan käyttää keinona purkaa syvää epäluottamusta, kaunaa ja vihaa toista vanhempaa kohtaan tapauksissa, joissa ei tosiasiallisesti ole kysymys vanhemman huoltajaominaisuuksien tuottamasta vaarasta lapsen turvallisuudelle.

Valvottujen tapaamisten tarve voi olla lyhyt- tai pitempiaikainen. Useissa tapauksissa valvonnassa noudatetaan niin sanottua portaittaista siirtymäkautta, jossa valvonta asteittain vähenee ja tapaamisoikeus ilman valvontaa laajenee. Sopimus- ja oikeuskäytännössä on kehittynyt myös joustavia sovelluksia, joissa valvonta saatetaan kytkeä lapsen luovuttamishetkiin eli tapaamisen alkuun ja loppuun. Edes viranomaisvalvotuilla tapaamisilla ei voida kokonaan ehkäistä lapselle aiheutuvaa vaaraa.

Laissa ei ole säännöksiä siitä, kenen järjestettäväksi valvotut tapaamiset kuuluvat. Tuomioistuinratkaisut ovat lain perusteella täytäntöönpanokelpoisia eli ne pitää voida toteuttaa myös pakolla. Tietämättä, onko valvottua tapaamista periaatteessa tai käytännössä mahdollista toteuttaa, tuomioistuin ei voi sitoa valvontaa kunnalliseen toimitilaan tai valvontahenkilöstöön. Valvotut tapaamiset eivät kuulu lakisääteisiin sosiaalipalveluihin. Vanhemmilla ei ole ehdotonta oikeutta vaatia valvottuja tapaamisia sosiaalipalveluna. Kunnilla on vaihtelevat resurssit järjestää tiloja ja henkilöstöä valvottuja tapaamisia toteuttamaan. Sosiaalitoimen henkilöresurssien sitominen tapaamisten valvontaan tarkoittaa palvelujen kaventamista joltakin muulta toimintalohkolta. Sosiaalitoimen lastenkotitilat ovat usein ylikuormittuneita lastensuojeluperheiden tapaamis- ja yöpymisjärjestelyistä, jotka toteutetaan lastenkodeissa ensisijaisesti. Sosiaalitoimella on mahdollisuus antaa maksusitoumus yksityisen palvelujärjestäjän tuottamien valvottujen tapaamisten rahoittamiseksi. Sosiaalitoimet eri puolilla maata suhtautuvat tähän mahdollisuuteen kirjavasti.

Myös erilaiset yhdistykset ja vapaaehtoisjärjestöt tarjoavat valvottuja tapaamispaikkoja. Valtakunnallista tiedostoa tai rekisteriä käytettävissä olevista tapaamispaikoista ei ole ainakaan tuomioistuinten käytössä. Kun sosiaalivirastoissakaan ei välttämättä tunneta toisella puolella maata olevia valvottuja tapaamispaikkoja ja niiden toimintakäytäntöjä tai maksupolitiikkaa, jää tietojen esittäminen vaadituista tapaamisjärjestelyistä usein vanhemmille tai heidän lakimiesavustajilleen. Joillakin paikkakunnilla sosiaalitoimi, tuomioistuin ja yksityiset palveluntuottajat ovat järjestäneet informaatiotilaisuuksia, joissa riittävä tieto valvotuista tapaamismahdollisuuksista on välittynyt sitä tarvitseville. Myös yksityishenkilöitä voidaan käyttää valvojina. Yleensä sellainen on tullut kysymykseen vanhempien päästessä yksimielisyyteen valvojasta ja hänen luotettavuudestaan sekä valvojalle maksettavista palkkioista ja kuluista.

Tapaamisoikeusratkaisun täytäntöönpantavuus edellyttää, että ratkaisussa määrätään tapaamisten tiheydestä ja pituudesta. Tapaamista koskevien määräysten on oltava riittävän yksilöityjä ja yksiselitteisiä. Pääsääntöisesti kummallakin vanhemmalla on käsittelyssä lainopillinen avustaja, joka pitää huolta vaatimusten ja niiden perustelujen esittämisestä (Litmala 2001). Avustajat arvioivat vanhempien ja lasten henkilökohtaisia olosuhteita ennen istuntoa. Asianajorutiineihin kuuluu, että laaditaan enemmän tai vähemmän sitova etukäteistaktiikka oikeudenkäyntiä varten. Yleensä sellainen tarkoittaa vanhemmalle tärkeimmän vaatimuksen (huoltomuoto, lapsen asumispaikka, tapaamisen

laajuus tai rajoitukset, tapaamiskustannukset, elatusapu jne.) asettamista tavoiteltavaksi päämääräksi. Usein asianajollisesti jää varaa sovintoon pyrkimiselle ainakin jossakin vanhemman toisarvoisemmaksi asettamassa vaatimuksessa. Vanhempien ja asianajajien tiedot luonnollisesti täydentyvät istuntokäsittelyssä, jossa jutun todistelu esitetään. On melko tavallista, että tapaamiskustannukset – myös valvonnasta – saadaan sovituksi vanhempien kesken.

Tuomioistuimelle ovat tärkeitä tiedot käsittelyä edeltävistä tapaamiskäytännöistä, mahdollisista tapaamisvaikeuksista tai -esteistä, tapaamisia vaarantavista seikoista ja niin edelleen. Selvyyden saaminen vaaditun valvonnan järjestämisvaihtoehdoista edellyttää keskustelua vanhempien ja heidän asianajajiensa kanssa. Valvontatarpeen arvioimiseksi tuomioistuimessa tarvitaan usein sosiaalitoimen tiedonhankintaa ja ammatillista erityisosaamista. Sekä tuomioistuimelta että asianajajilta saattaa puuttua sellaista lapsipsykologista tai -psykiatrista ammattitietoa, jota huoltaja/tapaajavanhemman sopivuuden arviointi edellyttää. Vaaran vakavuuden arvioiminen tapahtuu esitetyn todistelun perusteella.

Oikeuskäytännössä tuomarit näkevät hyvin harvoin tarpeelliseksi ottaa omasta aloitteestaan esille tapaamisten valvonnan. Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa ei ole kirjoitettu siitä, pitäisikö niin menetellä. Jos kumpikaan vanhemmista ei vaadi tapaamisoikeuden toteuttamista valvottuna, on se tulkittava heidän sopimuksekseen, jota tuomioistuimen ei lähtökohtaisesti pidä lapsenhuoltolain johtavan periaatteen mukaan ohittaa. Jos kuitenkin valvonnasta määräämättä jättäminen olisi ilmeisesti ristiriidassa lapsen edun kanssa, olisi tuomioistuimella vanhempien sopimusvapauden kanssa kilpailevan lapsen edun periaatteen nimissä velvollisuus ottaa kysymys valvotuista tapaamisista keskusteltavaksi (kontradiktorinen periaate) ja ratkaistavaksi. Lapsen etu nimittäin voi puhua rajoitusten määräämisen puolesta. Tuomarityössä pidetään hyvin epätodennäköisenä, että toinen vanhempi jättäisi vaaralliseksi katsomassaan tilanteessa itse vaatimatta valvontaa. Jos tapaamisoikeus edellä selostetun tulevaisuusarvioinnin valossa tarkoittaisi lapselle vaaraa ja tuo vaara vältettäisiin valvotuilla tapaamisilla, olisi kuitenkin lapsen edun vastaista jättää määräämättä valvontaa.

Lapsen turvallisten tapaamisten edistämiseksi lapsenhuoltolakiin olisi syytä ottaa säännös tuomioistuimen mahdollisuudesta määrätä tapaamisoikeus toteutettavaksi valvottuna. Säännös sellaisenaan nostaisi valvontamahdollisuuden eroavien vanhempien, perheneuvontaa ja erosovittelua hoitavien ammattilaisten, sosiaalitoimen, asianajajien ja tuomioistuinten tietoisuuteen käytettävissä olevana turvakeinona ja mahdollisena sopimisteemana. Säännös lapsenhuoltolaissa edellyttäisi viranomais- ja vapaaehtoistoiminnan rakenteellista valmiutta tarjota valvontapaikkoja ja -henkilöstöä.

Sosiaalihuoltolain säännöksen (SHL 13.1 §) mukaan kunnalla on velvollisuus huolehtia sosiaalipalvelujen järjestämisestä asukkailleen. Esitämme, että lapsen turvallisuuden vuoksi tarpeellisten valvottujen tapaamisten järjestäminen kuuluisi näihin palveluihin. Tämä tarkoittaisi kunnan velvollisuutta joko tuottaa tai muutoin järjestää valvottujen tapaamisten saatavuus. Tämä ei välttämättä edellyttäisi erillistä toimintaorganisaatiota, vaan kunta voisi järjestää erilaisia valvotun tapaamisen muotoja myös muiden palvelujen yhteydessä (LSL 7.1 §).

10. VAIHTOEHTOINEN RIIDANRATKAISU TUOMIOISTUIMESSA

Vanhempien sopimusvapaus on lapsenhuoltolain johtava periaate. Erossa tai eron jälkeen vanhemmat voivat tehdä lapsiaan koskevan sopimuksen lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisesta. Sopimusihanne edellyttää vanhemmilta suurta valmiutta sopia riitansa. Heiltä vaaditaan kykyä käyttää tarjolla olevia palvelujärjestelmiä (mm. perheneuvontaa, perheasioiden sovittelua ja asianajopalveluja). Ensisijaisena sosiaalisena ja oikeudellisena tarkoituksena ei ole antaa eroaville vanhemmille valmiita vastauksia, vaan tarjota heille apua ja ohjausta ratkaisuun pääsemiseksi. Oikeusjärjestelmän tasolla päätetään riidanratkaisuelimistä, ratkaisijapätevyydestä, oikeudenkäyntisäännöstöstä ja eettisistä normeista. Prosessisäännösten valinta vaikuttaa myös lapsen edun toteutumiseen.

Tuomioistuinkäsittelyä kohtaan on esitetty kritiikkiä monista suunnista. Yksimielisyys vallitsee kuitenkin siitä, että huoltoriitojen käsittelyssä tuomareilta vaaditaan tavanomaisten riitajuttujen edellyttämään ammattitaitoon nähden erityisvalmiuksia. Huoltoriitoja ratkaisevien yleisten tuomioistuinten kokoonpanoon on toisinaan esitetty sivutoimisia asiantuntijoita samaan tapaan kuin hallinto-oikeuksien lastensuojelujutuissa ynnä muissa. Sellaisina toimii psykologeja ja psykiatreja. Missään Pohjoismaassa ei kuitenkaan ole perustettu perhetuomioistuimia.

Huoltoriidoissa on erityinen tarve vähentää koko eroprosessista lapselle aiheutuvaa painetta. Tähän tavoitteeseen voidaan pyrkiä madaltamalla erovanhempien konfliktin määrää, lyhentämällä vaikean erimielisyyden kestoa ja etsimällä realiteetteihin perustuvaa toimivaa ratkaisua. Vaikka osa ratkaisuista kypsyy ajan myötä ja vanhemmat pääsevät sopimukseen oikeudenkäynnin aikana, tuomioistuimen käytettävissä olevat keinot eivät vastaa odotuksiin parhaalla mahdollisella tavalla. Jos riita pitkittyy, ratkaisun lopputulokseen vaikuttaa oleellisesti se, miten lapsen asuminen oli järjestetty eroprosessin alussa.

Huoltoriidoissa lapsiasiantuntemus välittyy tuomioistuimelle pääosin sosiaalitoimen selvityksen ja siihen mahdollisesti liittyvien lausuntojen kautta. Selvityksen laatijoina toimivat yleisimmin yhdennettyä sosiaalityötä tekevät sosiaalityöntekijät, jotka koulutuksessaan ja työurallaan eivät erityisemmin ole ammatillisesti perehtyneet erodynamiikkaan ja vaikeitten huoltoriitojen patologiaan. Sosiaalityöntekijöiden viroissa on yleisesti viransijaisia, joilla on vähän tai ei juuri lainkaan ammattikokemusta huoltoriitojen selvitystyöstä. Perheneuvoloiden lapsiasiantuntemuksen (sosiaalityöntekijä ja psykologi, joskus lastenpsykiatri) käyttö yksittäisessä huoltoriidassa jää riippumaan monista sattumanvaraisista seikoista. Tämä pitkittää usein kohtuuttomasti riidan ratkaisua.

Sosiaalitoimen tarjoama yleinen ja erityinen sosiaalipalvelu välitetään tuomioistuinprosessiin kirjallisena vaiheessa, jossa riita on jo ollut pitkään vireillä. Jopa yli vuoden

selvitystä odoteltaessa vanhempien riita-asemat ovat usein sementoituneet tai kärjistyneet entisestään. Samalla on kuitenkin pantavissa merkille, että selvitys- ja lausuntotyön aikana saavutetaan kohtuullisen paljon sopuratkaisuja.

Tuomioistuimella on velvollisuus pyrkiä saamaan asianosaiset sopimaan riitansa. Sekä oikeuslaitoksessa että asianajossa on käynnistynyt vaihtoehtoisia riidanratkaisumenettelyjä (mm. Suomen Asianajajaliiton sovintomenettely). Asianajopuolella on esiintynyt pyrkimyksiä perheoikeudellisen sovintomenettelyn luomiseksi. Huoltoriitojen luonne ja ammatillinen tietotaitovaatimus edellyttävät erilaista vaihtoehtoista riidanratkaisujärjestelmää kuin muut riita-asiat.

Sovinto on tavoitteena puollettava, jos sillä voidaan edistää lapsen etua. Käytännössä sovintoon saatetaan kuitenkin pyrkiä riitakäsittelyn eri vaiheissa myös vakavasti kärjistyneissä huoltoriidoissa, joissa sovinto ei enää lapsen edun vuoksi ole oikeasuuntainen tavoite. Vaativuudeltaan ja vakavuudeltaan erilaisissa huoltoriidoissa olisi kyettävä saamaan oikea-aikaisesti käyttöön erodynamiikkaa ja eropatologiaa koskeva pätevä ammatillinen tietotaito. Teemaa kosketellaan myös väliaikaismääräyksiä ja valvottuja tapaamisia koskevissa luvuissa.

Tuomioistuimiin tulisi kehittää vaihtoehtoinen riidanratkaisumenettely, jossa oikeudellinen ja eroauttamisen osaaminen saataisiin yhtäaikaisesti riidan varhaisessa vaiheessa käyttöön. Tuomarit on koulutettu ratkaisemaan vaikeita oikeudellisia ja näyttöongelmia, mutta ankarissa huoltoriidoissa tarvitaan samalla myös psykologista/psykiatrista ammattitaitoa. Osalle huoltoriitaan joutuneista vanhemmista on tärkeää, että ratkaisu tapahtuu arvovaltaisessa ja puolueettomassa tuomioistuimessa, jossa kyetään arvioimaan faktat. Samalla kuitenkin odotetaan erodynamiikan ammattitietämystä. Eroauttamisen toimijatahot voitaisiin vanhempien suostumuksella nostaa kirjallisen raportoijan ja vastahakoisen pääkäsittelytodistajan roolista aktiivisempaan tavoitteelliseen rooliin tuomioistuinkäsittelyn varhaiseen vaiheeseen. Sopuratkaisun moniammatillinen kartoittaminen ja täyttä oikeudenkäyntiä edellyttävien juttujen ”poisseulonta” voisi tapahtua aikaisempaa tarkoituksenmukaisemmin.

Eräs keino tällaiseen on norjalaista pilottikokeilumallia ”Konflikti ja sovinto” mukaileva menettely. Siitä saadut kokemukset ovat olleet siinä määrin myönteisiä, että vaihtoehtoista riidanratkaisumenettelyä koskevat säännökset ehdotetaan nyt otettavaksi Norjan lapsilakiin. Vastaavanlaisia oikeudellisen ja eroauttamisen ammattiosaamisen yhdistäviä muunnelmamalleja on kokeiltu myös eräissä ruotsalaisissa käräjäoikeuksissa. Norjalaisessa mallissa on otettu huomioon huoltoriitojen erityisluonne ja yhdistetty ammatilliset elementit. Niin sanotun kuolleen odotusajan pituus on lyhennetty minimiin. Painopiste on lapsen tarpeissa ja tulevaisuuden järjestelyissä.

Norjalaisessa mallissa valmisteluistunnon käytännöllisenä tähtäimenä on saada vanhemmat hyväksymään sopimus tai niin sanottu kokeilusopimus eli tilapäinen sopimus lapsen asumisesta ja tapaamisista. Tuomioistuimen väliaikaismääräykseen nähden kokeilusopimus eroaa siinä oleellisessa kohdassa, että se saadaan aikaan sovittelun, vanhempien oman aktiviteetin ja rakentavan vastuunoton tuloksena. Pakkoratkaisuun verrattuna se on omiaan edistämään sopimukseen sitoutumista. Tuomioistuin voi tarpeen

mukaan määrätä psykoammattilaisen antamaan vanhemmille neuvontaa tai ohjausta kokeilusopimuksen toteuttamisaikana. Kokeilusopimusta testataan käytännössä sovitun määräajan, jonka aikana juttu on vireillä käräjäoikeudessa. Ensimmäisen tai toisen kokeilujakson jälkeen sopimusta voidaan sopeuttaa jatkovalmisteluistunnossa käyttökelpoisemmaksi olosuhteiden edellyttämällä tavalla.

Esimerkiksi tapaamisoikeuksissa voidaan joustavasti saavuttaa tilannesidonnainen portaittainen lapsen tapaaminen mahdollisine (alku)valvontavaiheineen. Räätälöidyn kokeilusopimuksen sisältöä voidaan tarkistaa kahdessa peräkkäisessä valmisteluistunnossa. Tuomioistuin vahvistaa vanhempien sopimukset asiassa. Menettelyyn osallistuminen tai siinä jatkaminen ei kuitenkaan ole pakollinen. Jos vanhemmat ovat kykenemättömiä sovintoon ja haluavat täysimittaista oikeudenkäyntiä, juttu siirretään pääkäsittelyssä ratkaistavaksi. Norjasta saatujen kokemusten mukaan asian käsittely osavaiheittain tasoittaa mustavalkeaa voitto-häviöasetelmaa ja vähentää kroonistuvien riitojen määrää.

Norjassa eroauttamisen ja lapsiasiantuntemuksen ammattilainen (lähinnä psykologi tai psykiatri) osallistuu valmisteluistuntoon vanhempien suostumuksin asiantuntijasäännösten nojalla. Hän saa tutustua ennakkoon jutun kirjalliseen materiaaliin. Suomen oikeusjärjestyksen mukaan oikeudella on mahdollisuus kuulla asiantuntijaa vain pääkäsittelyssä. Sen sijaan asiantuntijalla ei nykyisten prosessuaalisten sääntöjen mukaan voi olla oikeudenkäynnissä aktiivista roolia eroperheen tilanteen selvittäjänä eikä sovinnon edistäjänä. Huoltoriitojen nopea oikeuskäsittely taas edellyttäisi sellaista. Asiantuntija toteuttaisi kahta konfliktinratkaisun kannalta tärkeää tehtävää: 1) selvittäisi riidanratkaisun (sovinto tai esitiedot sosiaalitoimen selvityksen pyytämiseksi) edellytyksiä tekemällä tuomarin ohella tehdä kysymyksiä vanhemmille ja 2) edistäisi sovintoa.

Ehdotamme, että selvitettäisiin mahdollisuuksia luoda (kokeiluluontoisesti /kokeilupaikkakunnilla) yleisiin tuomioistuimiin (käräjäoikeuksiin) huoltoriitojen vaihtoehtoinen riidanratkaisumenettely, jossa voitaisiin nykyistä oikeudenkäyntimenettelyä joustavammin ja tarkoituksenmukaisemmin tyydyttää huoltoriitojen erityisvaatimukset. Ehdotus tarkoittaa oikeudenkäymiskaaren asiantuntijasäännösten muuttamista siten, että tuomioistuimella olisi huoltoriidoissa oikeus käyttää valmisteluistunnossa asiantuntijaa. Ehdotus ei muuttaisi niitä periaatteita, joiden mukaan tuomioistuimen kokoonpano määräytyy, eikä myöskään merkitsisi sitä, että asiantuntija osallistuisi varsinaisen tuomioistuinratkaisun tekemiseen täysimittaisessa oikeudenkäynnissä.

11. SELVITYSHENKILÖIDEN EHDOTUKSET

Sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalaan liittyvät ehdotukset

1. Lastensuojelulain uudistamiseen liittyvät ehdotukset
    a. lastensuojelulain ilmoitusvelvollisuutta (§ 40) tulee laajentaa siten, että turvataan lapsen kasvuolojen riskejä koskevan perhekohtaisen tiedon kertyminen yhteen tiedostoon silloinkin, kun perhe asioi useissa toimipisteissä, toisin sanoen toimenpiteiden tarpeen lisäksi ilmoitusperusteena voisi olla huolestuttavan tiedon välittämien ilman tarvetta toimenpiteisiin
    b. lastensuojelulain 7.3 §:n tarkoitus tulee selventää siten, että sen perusteet selvästi koskevat sekä vapaaehtoisena toteutuvaa sairaalahoitoa että pitkäkestoista avohoitoa sekä muuta kuin lyhytkestoista päihdehoitoa

2. Lastensuojelun aseman vahvistaminen
    a. sosiaali- ja terveysministeriön tulee valvoa, että kunnissa sosiaalilautakunnat vahvistavat lastensuojelulain yleiset perusteet ja ohjeet (4.2 §) ja että ohjeista tiedotetaan terveys- ja oikeusviranomaisille
    b. lastensuojeluasetuksessa tulisi (1 §) täydentää edellä mainittujen yleisten perusteiden ja ohjeiden sisältöä niin, että niistä käy ilmi myös
        i. lastensuojelupalvelujen saatavuus virka-ajan ulkopuolella
        ii. lastensuojeluilmoitusten vastaanottamis- ja käsittelytapa
        iii. sosiaali- terveys- ja oikeusviranomaisten yhteydenpitotapa/ tiedonvälitys
        iv. valvottujen tapaamisten järjestäminen kunnan alueella

3. Psykiatrisen terveydenhuollon kehittäminen
    a. perhekeskeisen työtavan lisääminen akuutissa (aikuis)psykiatriassa
    b. perhetutkimuksen ja perhekuntoutuksen saatavuuden parantaminen
    c. ammatillisen valmiuden lisääminen aikuispsykiatriassa (koulutus) lapseen kohdistuvan väkivallan uhan tunnistamiseksi

4. Sosiaalitoimen ”pikaselvitys” mahdollisuus tuomioistuimelle
    a. lainsäädäntöön tulee lisätä sosiaalitoimelle velvollisuus tarvittaessa antaa tuomioistuminen pyynnöstä suppea selvitys lapsenhuoltolain mukaisen väliaikaismääräyksen antamista varten

5. Valvottujen tapaamisten saatavuus turvataan
    a. lasten ja heidän huoltajiensa välisten valvottujen tapaamisten organisointi
        i. järjestämisvastuun selvittäminen
        ii. säädöspohjan ja valvonnan sisällön selvittäminen

6. Asiantuntijatoiminnan kehittäminen ”high conflict” -erotilanteissa (ks. kohta 10.)
    a. organisatorinen valmius tuottaa asiantuntijapalveluja oikeudelle myös niin, että asiantuntija saa prosessuaalisen roolin oikeudenkäynnissä

b. ammatillisen valmiuden kehittäminen (alaikäisten oikeuspsykologisen ja oikeuspsykiatrisen osaamisen lisääminen)
c. harkittavaksi tuomioistuimissa käytettävien asiantuntijoiden rekisterin perustaminen terveydenhuollon oikeusturvakeskukseen

Oikeusministeriön hallinnonalaa koskevat ehdotukset

7. Tuomioistuinten ja niiden alueen kuntien sosiaalitoimien välisen yhteistyö
    a. Lastensuojelun yleiset perusteet ja ohjeet (ks. kohta 2) työvälineeksi jäsentää tuomioistuimen ja sosiaalitoimen yhteistyötä

8. Sosiaalitoimen pikaselvitys väliaikaisratkaisuja varten
    a. lisätään lapsenhuoltolakiin säännös väliaikaisratkaisua varten hankittavasta selvityksestä (upplysningar, ”pikaselvitys”) sosiaalitoimelta

9. Valvotut tapaamiset
    a. lapsenhuoltolakiin lisätään säännös mahdollisuudesta määrätä tapaamiset valvotuiksi (ks. kohta 5)

10. Asiantuntijan käyttäminen tuomioistuimessa
    a. oikeudellisen ja psykologisen tiedon yhdistäminen
    b. käynnistetään kokeilutoiminta asiantuntijan käyttämiseksi huoltoriitojen valmisteluistunnossa tavoitteena
        i. riitojen sopimismahdollisuus
        ii. ”high conflict” -riitojen tunnistaminen
        iii. edellytysten selvittäminen asumista ja tapaamista koskeviin kokeilusopimuksiin

Kirjallisuusviitteet ja luettua kirjallisuutta

Aaltonen, Anna-Kaisa: Ajatuksia ja kokemuksia perheoikeudellisten asioiden käsittelystä tuomioistuimessa. Oikeus 3/2000, s. 378-383.

Aaltonen, Anna-Kaisa: Tuomari sovinnontekijänä perheoikeusasioissa. Lakimies 7-8/ 2000, s. 1320-1324.

Antikainen, Jukka: Perheväkivallan perhekeskeinen hoito teoks. Perhe terapiassa, toim. Jukka Aaltonen ja Raili Rinne. Suomen Mielenterveysseuran Koulutuskeskus. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä 1999.

Auvinen, Maija: Huoltoriita ja sosiaalitoimi, teoks. Lapsen asema erossa, toim. Marjukka Litmala. WSOY Lakitieto Oy. Juva 2002.

Auvinen, Maija: Tuomarivaihdokkaana Oslon käräjäoikeudessa. Lakimies 5/2002, s. 779-786.

Ayalon, Ofra - Flasher, Adina: Ketjureaktio. Lapset ja avioero. WSOY. Juva 1997.

Collander Jutta: Finnish neonaticides 1980-2000. Julkaisematon pro gradu -tutkielma, Åbo akademi, Åbo 2002.

Dalseide, Nils: Barnefordelingssaker i retten – noen synspunkter på hvordan også avgjørelsesprosessen kan bli til barnets beste. Bonus Pater Familias. Festskrift til Peter Lødrup 70 år. Gyldendal Akademisk. Oslo 2002.

Daly Martin – Wilson Margo: Homicide. Aldine de gruyter. New York 1988.

Eronen Markku, LKT, johtava ylilääkäri, Vanhan Vaasan sairaala. Henkilökohtainen tiedonanto tammikuu 2003.

Gottberg, Eva: Lapsen huolto, huoltoriidat ja pakkotäytäntöönpano. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Yksityisoikeuden julkaisusarja A 93. Turku 1997.

Gustavsson, Torgny: Barn- och ungdomspsykiatriska synpunkter på vårdnad, boende och umgänge. Ds 1999:57. Bilaga 1, s. 121-138. Stockholm 1999.

Heiskanen, Markku – Piispa, Minna: Usko, toivo, hakkaus. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta. Oikeus 1998:12. Oy Edita Ab. Helsinki 1998.

Henriksson Markus - Lönnqvist Jouko: Psyykkiset kriisit, sopeutumishäiriöt ja stressireaktiot teoks. Psykiatria toim. Lönnqvist J, Heikkinen M, Henriksson M, Marttunen M ja Partonen T, Duodecim, Hämeenlinna 2001.

Hester, Marianne: One step forward and three steps back? Children, abuse and parental contact in Denmark. Child and Family Law Quarterly. Vol. 14/2002, s. 268-279.

Hurtta Olli: Kuoleman aiheuttanut lähisuhdeväkivalta. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 21. Helsinki 2002.

Isdal, Per: Meningen med volden. Kommuneforlaget AS. Oslo 2000.

Jokela, Antti: Asiantuntijaedustuksesta tuomioistuimen kokoonpanossa. Lakimies 7-8/ 2000, s. 1124-1137.

Kaslow, Florence: Sovittelu ja avioeroterapia parantavat huoltajuuden laatua, teoks. Perhe terapiassa, toim. Jukka Aaltonen ja Raili Rinne. Suomen Mielenterveysseuran Koulutuskeskus. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä 1999.

Kivivuori Janne, VTT, kriminologisen tutkimusyksikön johtaja, Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, joulukuu 2002.

Kivivuori Janne – Aromaa Kauko: Väkivaltarikokset, teoksessa Rikollisuustilanne. Rikollisuus tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 190. Helsinki 2002.

Komiteamietintö 1995:12. Lapsioikeudellista päätöksentekomenettelyä selvittäneen toimikunnan mietintö, Sosiaali- ja terveysministeriö 1995.

Koulu, Risto: Hakemusasioista erityisesti avioeroasioiden kannalta. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1989.

Lastensuojelusta kohti lapsipolitiikkaa. Hallituksen lapsipoliittinen selonteko. VNS 2/1995.

Leijala Hannu ym: Psyykkisesti sairastuneen vanhemman, hänen lastensa ja perheensä kokonaistilanteen arviointi sekä mahdollisen tuen ja hoidon järjestäminen – AKKULA-hanke teoks. Näkymätön lapsi aikuispsykiatriassa toim. Inkinen M. Tammi, Tampere 2001.

Litmala, Marjukka: Avioeroprosessin piirteet. Tutkimus helsinkiläisistä avioeroista vuonna 2000. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 55. Hakapaino Oy. Helsinki 2001.

Litmala, Marjukka: Lapsi erossa – empiirisiä kuvaajia, teoks. Lapsen asema erossa, toim. Marjukka Litmala. WSOY Lakitieto Oy. Juva 2002.

Masheter Carol: Divorce. Three Different Experiences for Three Different Families teoks. The Divorce Process. A Handbook for Clinicians, toim. C A Everett. The Haworth Press, New York 1987.

Mikkola, Matti - Helminen, Jarkko: Lastensuojelu. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä 1994.

Mäenpää, Marjatta: Lapsen etu ja osallistumisoikeudet hallinto-oikeuden huostaanotto-prosessissa. Lakimies 6-7/2001, s. 1135-1142.

NOU 1998: 17. Barnefordelingssaker - avgjørelseorgan, saksbehandlingsregler og delt bosted. Statens forvaltningstjeneste. Statens trykning. Oslo 1998.

Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston muistio 17.9.2001. Perheen sisäinen lähestymiskielto – tiivistelmä lausunnoista. Työryhmän mietintö ja siitä pyydetyt lausunnot.

Ot.prp. nr. 29 (2002-2003). Om lov om endringer i barneloven (Nye saksbehandlingsregler i barnefordelingssaker for domstolene mv.).

Ponzetti, James J – Cate, Rodney M: The Developmental Course of Conflict in the Marital Dissolution Process teoks. The Divorce Process. A Handbook for Clinicians, toim. C A Everett. The Haworth Press, New York 1987.

Savolainen, Matti: Lapsen huolto ja tapaamisoikeus. Suomalaisen Lakimiesliiton Kustannus Oy. Helsinki 1984.

Schiratzki, Johanna: Vårdnad och vårdnadstvister. Norstedts Juridik. Stockholm 1997.

Sjösten, Mats: Vårdnad, boende och umgänge; bestämmelserna i föräldrabalken och närliggande frågor. Norstedts Juridik. Stockholm 1999.

Solantaus Tytti: Lapset ja vanhemman mielenterveyden häiriö teoks. Näkymätön lapsi aikuispsykiatriassa toim. Inkinen M. Tammi, Tampere 2001.

Solantaus Tytti: Lapsi ja masentunut vanhempi: Ymmärryksen merkitys teoks. Näkymätön lapsi aikuispsykiatriassa toim. Inkinen M. Tammi, Tampere 2001.

Solantaus Tytti – Beardslee William: Kun isä tai äiti sairastaa depressiota. Interventio lasten psyykkisten häiriöiden ehkäisemiseksi teoks. Näkymätön lapsi aikuispsykiatriassa toim. Inkinen M. Tammi, Tampere 2001.

Taskinen, Sirpa: Lapsen etu erotilanteessa. Opas sosiaalitoimelle. Stakes 2001.

Westberg, Peter: Domstols officialprövning. Juristförlaget i Lund. Lund 1998.

Virta Kari: Selvitys lastensuojelulain soveltamiskäytännöistä. Lastensuojelun keskusliitto, Pieksämäki 1994.